

'בחיי דכל בית ישראל': מאמר התסכול והקטרוג של הרב יקותיאל אריה קמלהר

יהושע מונדשיין

לזיכרון יובל שנות היכרות בעיר הילדות

המאמר 'בחיי דכל בית ישראל', ששרד בכתב יד ומובא להלן, הוא פרי עטו של הרב יקותיאל אריה קמלהר (קולושיץ, תרל"א – ירושלים, תרצ"ז), תלמיד חכם מופלג שחיבר ספרים רבים, מהם בפלפולא דאורייתא ומהם לתולדות חכמי ישראל, וערך כמה כתבי עת תורניים.^[1] כדי להבין לאשורו את הרקע לכתב הפולמוס שרשם בדם לבו חשוב להתוודע לציונים ולפרשות דרכים בתולדותיו.

הרב קמלהר ידע בחייו אכזבות רבות, וחי חיים של החמצה ותסכול. חמישים שנות חייו הראשונות עברו עליו בנדודים בלתי פוסקים, בעיקר בעיירות גליציה המערבית. בילדותו (תרמ"ב) עברה משפחתו לגור בטרנוב, ולאחר נישואיו (תר"ן) עבר לעיירה קורצ'ין. בשנת תרנ"ז עבר לגור ברישא ועסק בלימוד תורה עם בחורים ואברכים, אך בד בבד שבע מרורים מחסידי דז'יקוב, שירדו לחייו וקיפחו את פרנסתו. בתחילת תרס"ז עמד בראש ישיבה שנוסדה אז בסטניסלב שבגליציה המזרחית. ישיבה זו חדלה לפעול בתרע"ד, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, והרב קמלהר עקר ממקומו בתרע"ה, ובתחילת תרע"ט, לאחר שנות נדודים, שב לרישא. בשנים תרפ"ב-תרפ"ה נדד שוב מעיר לעיר וממדינה למדינה, ובשלהי תרפ"ה הגיע לניו יורק ובה כיהן כרב בית הכנסת של קהילת רישא-קורצ'ין, עד תר"ץ בערך. בקיץ תרצ"ג הגיע לירושלים, ובה נפטר בי"ט באלול תרצ"ז.

הווי אומר, פחות משמונה משנות חייו כיהן במשרה מכובדת שבה יכול היה למצוא מנוחה לנפשו וכר פורה לפעילותו; ועל סך זה יש להוסיף עוד שנים ספורות של כהונה ב'רבנות בית כנסת', שאינה מכבדת את בעליה. כל שאר שנותיו היו למעשה, בוודאי מנקודת מבטו שלו, בזבוז של כישרונותיו הברוכים בעבודות מזדמנות, בחיבור ספרים שאינם מקור פרנסה ובטוויית תכניות דמיוניות חובקות עולם ומלואו.

את מאמרו 'בחיי דכל בית ישראל' (ונספחיו) כתב בעשור האחרון של חייו, כשהוא שבע מרורים ותסכול, כפי שניכר היטב בכל שורה משורותיו. במאמר הוא מפרט את תחלואי הדור שגרמו, לדעתו, לחורבן היהדות אחרי מלחמת העולם הראשונה; אך ניתן להראות

כיצד כל מום ופגם שבדור משתקף בראש ובראשונה בפגיעות האישיות שספג הכותב עצמו.

נקדים מעט את המאוחר, הוא הנספח הראשון 'הדור האחרון' (השקפה על החסידות ונושאי דגלה משנת תרכ"ה עד היום): מה טיבה של התקופה הנפתחת בשנת תרכ"ה?

בשנת תרצ"ג החל הרב קמלהר בהדפסת ספרו 'דור דעה', המקיף את תולדותיהם של אדמו"רי החסידות במשך 'ארבע תקופות חסידות, בשנת ת"ק-תר"כ'. לפי השקפתו פתחה שנת תרכ"ה את התקופה החמישית, תקופת הירידה של החסידות. (בנספח השני הוא קבע, כי 'משנת תרכ"א והלאה' התחלפה החסידות המקורית ב'חסידות השלטונית', ותאריך זה מתאים יותר לסיום ארבע התקופות הללו דווקא בשנת תר"ך).

מאמרו 'בחיי דכל בית ישראל' הוא אפוא כעין 'מהדורה בתרא' של הנספחים, תוך כדי שינוי מהותי: אין אלו תחלואי החסידים, אלא תחלואי הדור כולו! אך קריאת המאמר מוכיחה בעליל ש'היהדות' ו'הדור' מצטמצמים בסופו של דבר בגבולות גליציה מולדתו, ובעיקר בחוג מכריו בעיירות ילדותו טרנוב ורישא.

כללם של הפגעים הוא 'עלבונה של תורה', ובו פרטים רבים. נפרוט את תחלואי הדור לפרטיהם, ונצביע על הקשר האישי שלהם אליו:

א. רבני הערים הגדולות זכו לעושר וכבוד, אך לא כן רבני העיירות הקטנות, שהתושבים הבטלים ממלאכה מיררו את חייהם. אבל מי יכול היה להתמנות לרב בעיר גדולה? רק בעלי ממון ('כסף'), בעלי ייחוס ('שטר') או מי שאבותיהם כיהנו ברבנות באותה עיר ('חזקה') אלו הם שיכלו לקנות, פשוטו כמשמעו, את הרבנות. המחבר ראה את עצמו – ואולי בצדק – ראוי לשמש רב באחת הערים הגדולות, אבל לא היה לו דבר משלוש דרכי קניין הרבנות בזמנו – לא כסף, לא ייחוס ולא חזקה. הרי לנו התסכול הראשון שליווה אותו במשך כל ימי חייו.

ב. שפל מעמדם של ה'מגידים', שרק בתי כנסיות של בעלי מלאכה החזיקום, אבל לא בתי כנסיות של חסידים ובעלי בתים נגידים. עניין ה'מגידות' היטב חרה לו לרב קמלהר, שהרי היה נואם בחדסד, דרשן מעולה ששפע רעיונות מקוריים וידע להתאים דרשה מבריקה לכל עת ולכל מצב. אבל שומעים לא היו לו, אלא רק בעלי בתים מאנשי קהילתו בניו יורק, שרמתם התורנית לא הגיעה לכדי ירידה לעומק רעיונותיו.

ג. לא נהגו כבוד ב'מחברי ספרים', לא ראו צורך לקנות את ספריהם ולא העניקו להם ביד רחבה. הנגידים מילאו את בתיהם בכלי כסף וכלי זהב, אבל לא בחיבורים על

התורה אשר 'יקרה היא מפז ומפנינים'. גם כאן משתקף תסכולו האישי של מי שרוב חייו נאלץ כנראה להתפרנס מכתובת ספרים.

ד. בגליציה לא היו נהוגות 'ישיבות', וכשלבסוף נוסדה הישיבה בסטניסלב – שבה כיהן הרב קמלהר – קטעה המלחמה את פעילותה. גם בשנות קיומה לא תמכו בה בעין יפה, והיו אף שלחמו בה. הקשר לצרותיו האישיות של המחבר – שקוף.

ה. העשירים מיאנו לקחת להם חתנים עילויים ותלמידי חכמים מבני העניים, והעדיפו על פניהם את בני העשירים שהביאו נדוניה גדולה. גם כאן משתקפת הביוגרפיה האישית של המחבר, עילוי צעיר שאיש מעשירי גליציה לא לקחו כחתן לבתו, ועל כן נאלץ להתחתן עם בת עניים.

*

המחבר מוכיח כל אחד מטיעוניו-טענותיו בשלל דוגמאות, אבל פעמים רבות הכללותיו הפסקניות מאלצות אותנו שלא להתייחס לדבריו כאל קביעות מוכחות ומוצקות. כך למשל הוא כותב: 'לא היה במשך חמשים שנים האחרונות לפני המלחמה, מי מעשירי וגבירי גאליציא ששיא בתו לת"ח ולעשות לו פרקמטיא כדי שיעסוק בתורה ולאילנא רברבי יתעביד'. האומנם? אין בידי נתונים מדויקים לבדיקת קביעה נחרצת זו, אבל אפשר להניח בוודאות שגם לפני הכותב לא היו נתונים כאלה. הוא הדין בדבריו 'מעידני שכל הת"ח ומורי הוראה בישראל שהיו בגאליציא בשנות "היובל" הזאת לפני המלחמה, היו כולם מבני העניים והבע"ב הפשוטים'. אך האם הכיר הרב קמלהר את 'כל התלמידי חכמים ומורי הוראה' שכיהנו בגליציה במהלך השנים תרכ"ד-תרע"ד? מותר להטיל ספק ב'עדותו' זו.

לא ניתן לנתק את יחסו העוין לחסידי גליציה מהיחס ש'זכה' לו מחסידי דז'יקוב ורבה האדמו"ר ר' יהושע הורביץ. [\[2\]](#) בכך ניתן אולי לתלות את יחסו ל'תקופה החמישית' של החסידות, שהוא מגדירה כ'חסידות שלטונית' העוברת בירושה תוך כדי איבוד כל התכונות הנעלות שבחסידות. הוא מתרעם הרבה על חסידים עמי ארצות ועזי פנים ש'היו מכנים לת"ח בשמות של גנאי ולפעמים גם בשם אפיקורסים כופרים שאין להם אמונת צדיקים' – רמז שקוף לכינויים 'מין', 'אפיקורס', 'פושע ישראל' שהוטחו בו ובספריו על ידי החסידים; ודבריו כי 'הת"ח טענו, אמנם כן יש לנו אמונת צדיקים, אבל מאן מוכח שהאדמו"ר שלכם הוא צדיק הדור' משקפים כנראה את מענהו-שלו למחרפיו.

תיאורו את עזות הפנים של החסידים המחרפים נגוע בוודאי בצערו האישי, אבל כשהוא מתאר במחברת זיכרונותיו 'עמל ואון' כיצד גורשו מתנגדיו בחרפה מבית המדרש על

ידי תומכיו, נדרשת עזות פנים זו באופן חיובי. [3] טענותיו על 'התקופה החמישית' של יורשי כתר האדמו"רות מתפוגגות לאור דבריו החמים על האדמו"ר ר' יחזקאל הלבשרטאם משיניאווה, בנו של רבי חיים מצאנז ויורש כתר, וכל כך מפני שהרב קמלהר זכה ממנו ליחס חם ואוהד. [4] גם בהספדו על האדמו"ר ר' ישכר דב מבלז (במחברות דרשותיו) נפתע לגלות יחס חיובי ביותר לשושלת אדמו"רים מ'התקופה החמישית'. [5] את יחסו החיובי לחסידי סדיגורה וצ'ורטקוב ניתן לתלות מן הסתם בתמיכה שקיבלה הישיבה בסטניסלב מחסידות זו, וכן בעובדה שהרבי מצ'ורטקוב קיבל את 'מופת הדור', ספרו ה'שערורייתי', בסבר פנים יפות. [6] אבל גם 'הודאה במקצת' מאולצת זו של הרב קמלהר מהולה בקביעה מוטה כבוחן כליות ולב, שחסידי צ'ורטקוב שתמכו בישיבה עשו זאת רק 'לפנים', דהיינו מן השפה ולחוץ, ועל כורחם, ורק משום שאדמו"רם דיבר טוב על הישיבה.

*

העובדה המוכחת, כי גדולי רבני גליציה נמנו עם עדת החסידים, עומדת לו למחברנו לרועץ. לפיכך מצייר הוא לעינינו תמונה שונה לחלוטין של אותה תופעה:

רבנים גאונים וגדולי הדור נ"ע ז"ל לא יכלו לעמוד על נפשם ולמרות רוחם וחפצם נאלצו לקבל מרות ולנסוע אל האדמו"ר שהיה השליט והתקיף בעירם. הגאון האדיר מו"ה יעקב וויידענפלד ז"ל אבד"ק הורומלוב היה כפוף להאדמו"ר מהוסיאטין זצ"ל. הגאון עמוד ההוראה מוהרש"ם אבד"ק בערזאן זצ"ל היה כפוף להאדמו"ר מטשארטקוב. וכמוהן כן כל רבני גאליציה היו כפופים תחת דגלם של האדמו"רים. ורק אחדים במספר מהרבנים הגאונים שבכרכים גדולים, ששם לא פרשה ממשלת האדמו"רים את דגלה, הם לא כפו קומתם לנסוע אל איזה אדמו"ר, ואולם שקלו למטרפסייהו והחסידיים לא נשאו להם פנים ונקמו בהם נקמתם... והגאון הצדיק מו"ה הלל ליכטענשטיין זצ"ל... האבד"ק קאלימייא סבל מחסידי וויזניצא וקאסוב שהיו הרוב מנין בהעיר רבתי עם שם. כשנתרוקן בעיר אחת כסא רבנות, אז לא זכה עוד שום ת"ח שימלא מקום הרב הנעדר ר"ל, כי על מקומו הושיבו האדמו"רים את בניהם ונכדיהם. וכה נתמלאו כל ערי ישראל בגאליציה מרבנים נינים ונכדים בנש"קים [בניהם של קדושים] בני האדמו"רים בכל ערי מערב גאליציה ודרום וצפון. רק במזרח גאליציה שם לא בקשו האדמו"רים מגזע רוזין לרשת את כסא הרבנות והניחו את הרבנות לרבנים ת"ח, רק לאלו שיהיו כפופים תחת דגלם.

הלא כל השומע יצחק לו! האם הרב מהרימלוב והרב מברז'אן קיבלו את מרותם של האדמו"רים למורת רוחם ועל כורחם?! הרי מינקותם וילדותם נסעו שניהם עם אבותיהם אל צדיקי הדור והתחנכו על ברכי החסידות והחסידים. ספריו של הרב שבדרון מברז'אן מלאים בדברי חסידות. זאת ועוד, הוא גם נתן את 'הסכמתו' לספרו של הרב קמלהר על חסידות רימנוב, שבה שיבח את 'פעלו הטוב לפרסם נפלאותיו יתברך שמו ע"י עבדיו הצדיקים'. [7] חסידות רימנוב לא היתה 'חסידות שלטת', וגם הרב קמלהר לא נמנה עם 'תקיפי ארעא' שצריכים לצאת כלפיהם ידי חובה.

והקביעה ש'נתמלאו כל ערי ישראל בגאליציא מרבנים נינים ונכדים בנש"קים בני האדמו"רים בכל ערי מערב גאליציא ודרום וצפון', כלום יש בה ממש? והאם אמנם הניחו אדמו"רי בית רוז'ין את הרבנות רק לרבנים הכפופים תחת דגלם? הרי לנו הרב מברז'אן עצמו שקיבל את רבנותו מידי אדמו"רי רוז'ין, ונמנה באותה שעה עם החסידים הנוסעים אל הרבי מזידיצ'וב. וכיצד מתיישבת רבנותו של ר' הלל ליכטנשטיין בקולומיאה, שם היוו חסידי ויז'ניץ וקוסוב את 'הרוב מנין בהעיר רבתי עם שם', עם הקביעה שרק בכרכים הגדולים, "ששם לא פרשה ממשלת האדמו"רים את דגלה", יכלו לכהן רבנים שלא כפפו את קומתם לנסוע אל איזה אדמו"ר?

*

טינתו של הרב קמלהר לחסידי גליציה הביאה אותו לקביעות מוחלטות ופסקניות נוספות, אך מופרכות לחלוטין. כך למשל הוא כותב:

כל הת"ח הגדולים המובהקים והגאונים שבגאליציא לא היו מבני החסידים רק מבני בעלי-בתים פשוטים, תמימים וישרים... וכן כל המלמדים הגדולים מרביצי תורה בישראל היו בני עניים ובע"ב פשוטים ולא מבני החסידים. וכן היה בכל ערי המדינה, התלמידי חכמים המובהקים, אם שהיו דיינים ומו"ץ או מלמדים או סוחרים ת"ח, היו מבני הבע"ב הפשוטים.

מומחה לגדולי גליציה יוכל בוודאי להביא אין-ספור דוגמאות להפרכת קביעה נחרצת ותמוהה זו, ואנו נסתפק בשני הגאונים שהמחבר נקב בשמם בקטעים שהובאו לעיל: ר' שלום מרדכי שבדרון מברז'אן ור' יעקב וייזנפלד מהרימלוב. הראשון היה בנו של חסיד ונגיד ('תורה וגדולה במקום אחד', כהגדרת כותבי תולדותיו), והשני גם הוא בנו של חסיד מובהק. כיוצאת בה הקביעה כי 'החסידים הנלהבים לא הניחו בנים ת"ח... כי אם בע"ב נגידים וחסידים'. הדוגמאות הספורות שהמחבר הביא כתימוכין לדבריו אינן עושות את הטיעון לרציני יותר.

גם טיעונים אחרים מתרופפים למקרא הדוגמאות, כגון הזלזול בכבודם של תלמידי חכמים מופלגים, שנתמך בדוגמה של ר' זאב דוב שענקיל מטרנוב, שהיתה משכורתו זעומה. אבל תוך כדי דיבור הוסיף המחבר שרבים רצו לתמוך בו ביד רחבה, אך הלה הסתפק במועט ולא רצה ליטול מהם! הווי אומר, היו רבנים שמאסו בעושר וכבוד, ועוניים לא נגרם באשמת אנשי הדור.

בדוגמאות אחרות הוא מביא 'איך שעוד בימי ה"ישועות יעקב" לא היה כבוד התורה ולומדיה כדבעי למהוי', ואיך הרב בעל ה'חוות דעת' לא הצליח למכור את ספריו. קביעות אלה מוכיחות שאת העובדות שהוא מביא בחיבורו יש לפרש מעבר לרובד הגלוי. רק כך ניתן יהיה להיווכח אם 'תחלואי הדור' מאפיינים דווקא את דורו שלו, ואם יש הבדל בין 'תחלואי החסידים' לתחלואי הדור כולו, ואולי גם לא היו הדברים מעולם.

כך למשל טרונייתו על החסידים, אשר נוסף על כך שהם 'עזי פנים שבדור' הם גם 'מבקשים תכלית בעד בניהם ובנותיהם, ולא יעשו מבניהם ת"ח וגם לא יקחו חתנים ת"ח להשיא בנותיהם לת"ח כי אם לבעלי פרנסה בכבוד'. וראו זה פלא, בדיוק להפך כתב באותו דור בנו של ה'חפץ חיים' בשם אביו:

בעשירות שניו לעת זקנתו היה מחשיב מאד עדת החסידים, באמרו כי הם בזמנינו ככותל אבנים שנקרא בראנדוואנט שמעמידים בין בתי עץ, שאינה מניחה להתפשטות שריפה, ובימינו שנגף הכפירה פשטה בכל עבר ופאה... עלינו לשבח לעדת החסידים, שהם אמיצי רוח, עושי דברו ביד רמה, ובפומבי, ועוד הם **מגדלים בניהם לתורה ולעבודה כאבותיהם**... ולשונם כחרב חדה להשיב להחפשים אל חיקם עשרת מונים בוז וקלון... מובן כי מן השמים, נטעו בהם אמץ רוח, וגם עזות ללחום מלחמת ד', אמת, מתוך רתחות לבם, פוגעין כמה פעמים באנשים ישרים... אבל מי גרע זאת מרודף ששיבר כלים של כל אדם, מחמת בהילותו שהוא פטור, וע"כ צריך לקבל, ולא לשטום אותם... פעם שמע שמדברים על אודות החסידות והמגרעות שיש בהם, ולא נחה דעתו, וסיפר להם מעשה... והנמשל הוא לענין חסידים אם יש בהם איזה שגיאות, אבל בעיקרם הם **מחזיקין בתורת ד' בכל נפשם ומגדלים את בניהם ביראת ד' ומשיאים את בנותיהם לשומרי תורה ומצוה**, ומה לנו עוד. [8]

ובכן, למי נאמין יותר?

הצבענו על מגרעות רבות שבמאמרו של הרב קמלהר, אבל עם כל זאת לפנינו מסמך מרתק שחושף פן לא ידוע בקלסתר פניה של יהדות פולין שהיתה ואיננה עוד. כוחו של המאמר אינו בכלליו, אלא בפרטיו. המחבר מביא מידע רב על רבני זמנו ומקומו (מקצתם אינם ידועים כלל), ואילו לא בא אלא לשם כך – דיינו.

היבט מעניין אחר שמחייב העמקה ובירור הוא מידת ההפנמה – מדעת ושלא מדעת – של הביקורת המשכילית על 'ניווה' או 'ירידתה' של החסידות בדורות האחרונים. ביקורת זו, שהושמעה כבר מראשית המאה הי"ט והתמקדה בשושלתיות, בהפיכת הצדיקות למקצוע וב'מסחורה' של החסידות והפיכתה ל'עסק', קנתה לה שביתה גם בתוך המחנה האורתודוקסי פנימה, ואף במחנה החסידי עצמו נשמעו קולות מסוג זה.^[9] את קטרוגו של הרב קמלהר על חסידות גליציה – גם אם הם מונעים מתסכוליו האישיים וממסלול חייו שהמר לו – יש לראות גם כהשתקפות אותנטית של ביקורת זו, שהופנמה וקיבלה גוון של ביקורת 'פנימית'.

המחברת מועתקת כלשונה. מקצת סימני הפיסוק וכן כל הרשום בתוך סוגריים רבועים הם תוספת של המהדיר. ראשי התיבות נפתחו רק במקרים שאינם שגורים. רוב ההפניות הביוגרפיות הן לסדרת ספריו של הרב מאיר וונדר, מאורי גליציה: אנציקלופדיה לחכמי גליציה, א-ו, ירושלים תשל"ח-תשס"ה (להלן: מאורי גליציה).

מחברת

בחיי דכל בית ישראל

א

על מה אבדה הארץ?

המדינות אשר בהן רוב מנין ורוב בנין של אחב"י – רוסיא, פולין, גאליציא, אונגריין, חרבות ושוממות; גבירים, עשירים, בעלי בתים ירדו מנכסיהם, נתרששו נפלו בנופלים, ואין תקוה להשיבם אל מכונם כבראשונה. והכל שואלים: על מה עשה ה' ככה לארצות הללו וליושביהן מבני ישראל?

ובת קול היוצאת מהר חורב מנהמת כיונה: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה!^[10] על עזבם את תורתי והניחוה בקרן זוית, ולא שמו לב לכבד את התורה ולומדיה!

בואו ונחשוב חשבוננו של עולם! בואו ונעשה חשבון הנפש, נשים מבטנו על מצב הרבנים ותלמידי חכמים בחמשים שנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה הנוראה 'מלחמת התבל'.

בשנות 'היובל' הזאת היה מצב אחב"י החומרי, תה"ל [תהילה לאל], מבוסס היטב; העשירו, עתקו וגם גברו חיל. זכו לשיווי-זכויות. בשנות 'היובל' הזאת קראו 'דרור' לכל יושביה, ושערי הארצות היו פתוחים לפניהם לסחורה ולכל מקנה וקנין, לבנות בתים, ליטע כרמים ולהתנחל על אחוזות וכפרים, בשדות ויערים. והיו לגבירים אדירים וחיו חיים של עושר וכבוד, בשלוה, השקט ובבטחה, אשר לא זכו כמוהם אבותיהם ואבות אבותיהם מאז גלו ישראל מעל אדמתם ובאו לארצות ההן. ובשנים של טובה וברכה הללו, איך היה מצב הרבנים ומורי הוראה בישראל, ומצב תלמידי חכמים 'המלמדים' ומפיצי תורה בישראל?

הרבנים יושבי כסאות למשפט ולהוראה, האבד"קים שבכרכים, הם זכו לחיות חיים טובים ונעימים בכבוד, כי המקום גורם: אנשי הכרך בחרו לנשיאי העדה ראשים וטובים מסלתה ומשמנה של הקהילה, והם ידעו להעריך את כבוד הרב מרא דאתרא ולהספיק לו די פרנסתו בכבוד. אם לא בעושר וגדולה וביד רחבה, למצער היתה פרנסתו בכבוד.

נורא מאוד היה אמנם המצב של הרבנים בערי השדה; היהודים היושבים בערי הפרזות בעיירות הקטנות לא היו טרודים כל כך בעסקיהם, והבטלה הביאתם לידי תגרות וקטטות, ותמיד נשמע דברי ריבות בשעריהם. ובמצב כזה לא היה יכול הרב מרא דאתרא לצאת ידי חובתו לגבי כל המפלגות ולהלוך לכל הרוחות, ואם היה נוטה לצד זה, היה הצד שכנגד כנגדו. ובכן היה הרב שבעיירה הקטנה תמיד למטרה לחיצי בעלי ריב ומדון, וישטמוהו ויריבוהו בעלי חצים וימררו את חייו ושפכו דמיו כמים המוגרים ארצה.

ואלה הרבנים שבעיירות הקטנות שזכו לשלום ואחדות בקהלותיהם היו המאושרים, ובכן לא התאוננו עוד על חסרון הפרנסה ועל רוע מצבם החומרי, על עוניים ודלותם, כי היו שמחים בחלקם אם שלום והשקט בעירם, וכבר הסתפקו בזה. כרובם לא היה להם די מחסורם, וכולם נאלצו לסבב בערים ובכרכים בעת כי הגיעו ל'צרת הבת' להשיא בנותיהם, לקבץ על 'הכנסת כלה', ונאלצו להשחיר פניהם ולהשכים על פתחי נדיבים. והנדיבים קבלו פניהם בפנים זועפות כאילו באו הרבנים לגזול את הונם ורכושם.

ובערי השדה אשר נתרבו בהן הקטטות והמריבות בין הכתות והמפלגות, ובין חסידי רבי פלוני ובין חסידי רבי אלמוני, שם היו הרבנים בסכנה ממש, בסכנת נפשות. והרבה מקרים נוראים קרו אשר נהרגו האבד"קים ר"ל. והרבה פעמים לולא נמלטו בעור שיניהם בעוד מועד, כי אז היו בכל רע להרג או לשבי בבית הסוהר ר"ל. עלעלו בדפי 'המגיד' מליק וכיו"ב מהעתונים הראשונים מגידי החדשות שבימים ההם, ותמצאו שאלו את פי הרבנים הג' [אונים] נ"י בני הגאון המובהק מוה"ר אברהם מנחם שטיינבערג ז"ל אבד"ק בראד מה שקרה לאביהם בילדותו בהיותו בסניאטין,

ותדעו. [\[11\]](#)

הדיינים שבכרכים ובערי השדה היו מחוסרי פרנסה וחסרי לחם ר"ל. ומי לנו גדול בין הדיינים ומורי הוראה בישראל כהה"צ מו"ה חיים אורי ז"ל, שהיה מורה הוראות בעיר רישא, [12] שכל צדיקי הדור נ"ע הסכימו עליו שהוא צדיק נשגב ויוכל להיות 'רבי' בישראל, [13] והוא ז"ל בענוותנותו ובחסידותו לא רצה להתנהג ברבנות. והיה זן ומפרנס עניים מרודים והכניס אורחים בתוך ביתו, ממה שכל ימיו היה מכתת רגליו מבוקר ועד ערב בעיר לקבץ נדבות בשבילם. והוא בעצמו היה די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש [מערב שבת לערב שבת]. [14]

והיום חוגגים אנשי רישא יום הילולא דיליה בכל שנה ושנה ביום י"ז לחודש טבת, בסעודה קטנה. וזה אשר הגדתי בשנת תפר"ח [15] קצת ד"ת על השלחן הנערך לכבודו ז"ל:

במדרש תנחומא ויחי: 'ויאמר ליוסף הנה אביך חולה' [בראשית מח 1], ילמדנו רבנו, מהו לברך על הנר של מתים ועל בשמים של מתים. כך שנו רבותינו: אין מברכין על נר של מתים ולא על בשמים של מתים, [16] משום שנאמר 'לא המתים יהללו יה' [תהלים קטו 17], הקב"ה חפץ בחייהם של צדיקים ולא במיתתם, שנאמר 'יקר בעיני ה' המותה לחסידיו' [שם קטז 15]. ע"ש וצ"ב [עיין שם וצריך ביאור].

רבותי! אתם – אנשי רישא – ידעתם מהה"צ ר' חיים אורי ז"ל, רבים מכם הכרתם אותו. והנה, אם כי כבר עברו מיום פטירתו עד היום כחמש וארבעים שנה, בכל זאת זיכרו חי בקרב בני קהלתו, והכל מספרים בשבחו, מצדקתו, ענוותנותו וחסידותו. הכל יודעים את מעלותיו ומדותיו התרומיות באהבת ישראל, ואיך היו עניים בני ביתו, ובחדרו שהיה ד' על ד' הסתופפו העניים בצלו ולנו שם כמה אורחים בכל לילה ולילה, ומעולם לא אמר צר לי המקום, ומלחמו נתן לעניים ואביונים. וכל ימיו היה גבאי צדקה לפרנס עניי העיר, ומבוקר ועד ערב כתת רגליו לקבץ פרוטות פרוטות עבורם. ועל כל אלה היה ת"ח גדול ומורה הוראות בעיר רישא, וכל בני העיר נהנו מזיו תורתו, וכולם הריצו שאלותיהם רק אליו, כי הוא היה הבר-סמכא היותר גדול שבעירו.

ואחרי אשר נעביר לפנינו זכרו ונציג לפנינו תמונת מעמדו ומצבו בחיים, איך היה חי חיים של דוחק ועוני, הבן לא אוכל איך יכלו עשירי העיר רישא היראים והנכבדים לראות את חיי הצער של אותו צדיק, ולא נתעוררו לבוא לעזרתו להשכיר לו דירות מורוחים שיהיה בידו להכניס אורחים ברחבה, ולא שיצטרך להשכיבם על מטתו והוא יקיים 'ועל הארץ תישן'! [17] איך לא נתנו לו סיפוק בהרחבה שיהיה בכחו להאכיל עניים על שלחנו ככל אוות נפשו, ולא שיצטרך לצמצם מעיסתו ולחסוך אוכל מפיו ולתת לעניים הכזית האחרון שהיה מוכן לסעודתו הדלה!

דירתו הלא היתה ברחוב אשר כל בכורי דלים נחתים שמה, ובשפל גגים גגו, [18] במורד בשפל, ולא היה מי מהעשירים החסידים והיראים שיואיל לקיים להיות מתומכי אורייתא, לשחד מכחם בעדו [19] באופן שיהיה בכחו לפזר לאביונים ביד רחבה. ועתה הכל מאירים נרות לכבודו ומספרים בשבחו, ומתבשמים מצדקתו וענוותנותו ומנועם אמרותיו, אבל בחיים חיותו איש לא זכר את הצדיק הזה!

ועתה נבין דברי המדרש הנ"ל ועניינו לכאן; דהנה מה כתיב מקודם בפרשה זו: 'ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו, אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי' כו' כו' [בראשית מז 29], ע"ש. ופירש הח"ס [החת"ס סופר] ז"ל עפ"י מ"ש בזה"ק [זוהר, א, קעא ע"א]: 'וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו' [שם לב 26], ויגע בכף ירכו, דא תומכי אורייתא – כי שרו של עשו ראה כי כל זמן שיהיו תומכי אורייתא תהיה תורה בישראל ולא יוכל להם, ע"כ נגע בכף ירכו דא תומכי אורייתא, שלא יהיו תומכי אורייתא, ועי"ז תפוג תורה, ואז יעבירם על דעתם ועל דעת קונם. וזה שביקש יעקב אבינו ע"ה מיוסף הצדיק, שהיה בעל יכולת להיות מתומכי אורייתא, ואמר לו שים נא ידך הרחבה והמלאה תחת ירכי, דא תומכי אורייתא, שנעתק אז ע"י הס"מ שרו של עשו, ואתה תמלא פגימה זו, כי בידך הרחבה והמלאה תוכל להיות מתומכי אורייתא – וזהו שסמכו בעלי המדרש שכאן שאלה זו:

מהו לברך על נר של מתים? שמדליקים לכבוד יום הילולא של גאונים וצדיקים; ועל הבשמים של מתים? שמתבשמים ביום הילולא שלהם מנועם אמרותיהם ומשבחם של צדיקים. כך שנו רבותינו: אין מברכין על נר של מתים ועל בשמים של מתים, משום שנאמר לא המתים יהללו יה! עתה, אחרי פטירתם, מה נפ"מ [נפקא מינה] להם אם ישבחו ויפארו אותם, הלא אך בחיים חיותם היו צריכים לבוא לעזרתם ולתומכם שיוכלו לעבוד את ה' בכל לבבם ובכל נפשם ובכל מאודם! אז לוא מצאו להם תומכים ומסעדים, הלא יכלו לעלות למעלה להוסיף שלימות על שלימותם. אבל עתה, אחרי פטירתם, לא המתים יהללו יה!

הקב"ה חפץ בחייהם של צדיקים, שיחיו חיים של יראת שמים, בחיים שאין בהם בושה וכלימה, וע"כ בחיים חיותם צריכים לדעת ערכם ושבחם להיות מתומכי אורייתא, כדי שיוכלו להשתלם יותר ויותר בתורה ומע"ט [ומעשים טובים]. וכה נזכה להיות מתומכי אורייתא וממקיימי תורה, ובזכות זה נזכה שהה"צ ר' חיים אורי ז"ל יליץ יושר בעדנו, ונזכה לאריכות ימים ושנים ולגאולה שלימה במהרה דידן אמן!

הדברים האמורים יתנו מושג על חיי הדיינים ומורי הוראה שבכל ערי ישראל, ולא רק בעיירות קטנות כי אם גם בכרכים ועיירות גדולות. סיפר לי הרב המופלג ירא ה' מרבים מו"ה אליהו ניימאן ז"ל, בן הגאון מו"ה ישראל ניימאן ז"ל בעהמ"ס 'מחנה ישראל' [20] שבילדותו, בעת שהיה הוא ואחיו ואחותו קטנים סמוכים על שלחן אביהם ז"ל, שהיה דומו"ץ [דיין ומורה צדק] בקראקא, היו סובלים חרפת רעב ולא היה להם לחם לשובע. וכל הבקשות שהעריך אביו הגאון ז"ל לפרנסי העדה להוסיף על משכורתו שבו ריקם. עד אשר נתמנו הנאורים לראשי הקהלה וסדרי הקהלה נערכו עפ"י סדרי הקולטוס געמיינדע [21] ע"פ חוקי הממשלה, אז שמו לב לגורלם והיתה ההרווחה בבית.

וכה הנני זוכר את הדומו"צים שבעיר מולדתי טארנא, עיר גדולה לאלקים, מלאה חכמים וסופרים, עשירים וחסידים, והרה"ג הדיין מצוין ר' פסח ז"ל, שהיה מורה הוראות בטארנא כששים שנה (ומנ"כ [ומנוחתו כבוד] בצפת), היה כל ימיו בדוחק. [22] וכן הרה"ג ר' יוסף מאיר בערס ז"ל, [23] שהיה תלמיד הגאון בע"ס [בעל ספר] 'טיב

גיטין' [24] (אבי הגאון המפורסם מוהר"צ [25] בע"ס 'אמרי הצבי' על מס' ב"ק), היה חי בעניות בבי עקתא בית שפל ונמוך, ופרנסתו דחוקה.

ובנו הגאון מוהרצ"ה ז"ל בימי נעוריו, בהיותו בבית אביו ושקד על דלתי תורה בשקידה עצומה, והיה לימודו בבית החברה 'קובעי עתים לתורה', שם הרביץ תורה מורו ורבו הגאון הצדיק מו"ה זאב דוב שענקיל זצ"ל [26] (תלמיד מרן הגאון בעל ח"ס [חתם סופר] זצ"ל), שהיה 'מגיד מישרים' דחברה 'קובעי עתים לתורה' הנ"ל, שנתייסדה עוד בשנת ת"ע, וקבע שם ישיבה ולמד עם תלמידים. מהם היה הרצ"ה בהרה"ג ר' יוסף מאיר בערס ז"ל, השקדן הגדול, אשר בהיותו חס על בילוי זמן ללכת לבית אביו לאכול סעודתו הדלה פעמיים בכל יום, ובכן היה לוקח בבית אביו תפוחי אדמה וצלה אותם בתנור, ומהם החיה את נפשו שחשקה בתורה. ונדר נדר שלא ישא אשה כל זמן שלא יהיה בקי בש"ס בבלי מהחל ועד גמירא, וקיים נדרו.

ובעת אשר הגיע לסדר קדשים נסע לבובה להגאון רשכבה"ג [רבים של כל בני הגולה] מו"ה יוסף שאול נטאנזאהן ז"ל האבד"ק לבוב, [27] להשתלם שם בסדר קדשים. וכן היה אצל הגאון האדיר מו"ה אברהם תאומים ז"ל אבד"ק בוטשאטש בעהמ"ס שו"ת חסד לאברהם, [28] שהיה מפורסם לבקי נפלא בסדר קדשים. וגם אל הגאון הנורא מוהר"ש קלוגער ז"ל מבראד [29] נסע ללמוד אצלו, אבל לא היה יכול ללמוד אצלו, כי הגאון מהרש"ק לא למד אז בספר כי אם השיב תשובות להלכה לכל קצוי תבל בכל יום ויום, והכל בע"פ מבלי עיון בספר. וע"כ [ועל כן] נסע משם.

וכאשר שב לבית אביו לק' טארנא היה בפרעמישל אצל הרב הגאון מוהר"י שמעלקיש ז"ל האבד"ק, [30] והשתעשע עמו בד"ת [בדברי תורה]. והתשובה שהשיב לו הלא היא כתובה בספר שו"ת בית יצחק חלק או"ח סי' ה', [31] ותיאר אותו בשם 'הבחור הרך הגדול ובקי בש"ס'... אז נאות לישא אשה.

ולקח אשה מפולין שברוסיא, ושם עלה ונתעלה להיות נמנה בין גאוני הדור. וחבר ס' אמרי הצבי על מס' ב"ק ועוד כמה חיבורים. כנראה לא היה מי מעשירי גאליציא, ובפרט מעשירי טארנא, איש שיהיה לו תשוקה להיות אכסניא של תורה לאותו בחור בחיר מעם ולזכות בו להיות לו לחתן, להשיא בתו לת"ח גדול כיוצא בו. כי כבר פסו אמונים ותומכי אורייתא. ולמרות ההבטחות שהבטיחו חז"ל לאמור: כל הנביאים לא נתנבאו אלא למי שמשיא בתו לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו, אבל ת"ח עצמו 'עין לא ראתה' [ישעיהו סד 3] כו' (כתובות קי"א), [32] לא מצאו הבחורים המופלגים בתורה מבני העניים חן בעיני הבע"ב [הבעלי בתים] העשירים והנגידים, ובחרו להם בחתנים מבני עשירים, שהיה להם נדוניא ועושר רב בעוה"ז [בעולם הזה].

כן היה הרה"ג ר' משה אפטער ז"ל, [33] תלמיד הגה"צ ר' זאב דוב שענקיל ז"ל הנ"ל, גם הוא היה מבני העניים שמהם תצא תורה, וזכה לכתר תורה ולשם טוב. עוד בימי חורפו זכה לכבוד מאת מרן הגאון הקדוש בע"ס דברי חיים מצאנז זצ"ל, [34] שכתב עליו 'והאיש משה גדול מאוד'. [35] אבל גם הוא בהיותו מבני עניים לא זכה לשתי שלחנות, ולא היה מי מגבירי טארנא ומעשיריה שיאבה להשיא בתו לת"ח כזה. ובכן

היה חתן בעה"ב פשוט בלתי אמוד שהיתה לו בת יחידה, וזכה בו והיה מתומכיו ומסעדיו והחזיקו על שלחנו כמה שנים, עד שיצא שמו לת"ח גדול וקבע 'ישיבה' בביתו. ונהרו אליו בחורים מבני עשירים שבעיירות הקטנות, שרצו להיות בעיר גדולה כהעיר טארנא בין חכמים וסופרים, והתאכסנו בביתו ואכלו על שלחנו. ומהפרס אשר קיבל בעד המזונות והאכסניא, ממנו פרנסתו ופרנסת ב"ב [בני ביתו] נמצא. כמובן שלא היה שמן חלקו בחיים הגשמיים. וכה נתפרנס מ'ישיבתו' רוב שנותיו, עד שהגיע לימי זקנה ונתקבל לדיין ומו"ץ בק' טארנא בפרס מהקהלה.

עוד תלמיד אחד מתלמידי הגאון הצדיק ר' זאב דוב שענקיל ז"ל הכרתי, והוא הרה"ג מוה"ר אייזיק בוימגארטען ז"ל יליד טארנא, ומנ"כ בקארטשין. [36] הוא היה איש מצוין במינו. הוא לא רצה ליהנות מכבוד התורה כי אם להתפרנס מיגיע כפו. וגם הוא לא מצא לו גואל שיקחהו לחתן מהבע"ב העשירים, כי אם בעיירה קטנה קארטשין היתה אשה צעירה אלמנה שקבלה על עצמה להיות ה'אשת חיל', לשאת ולתת בהונה ולפרנס אותו שיוכל לשבת על התורה ועל העבודה, וזכתה היא בבעל ת"ח זה. ואמנם כן יגע ומצא והיה לת"ח גדול. ובהיותו לבעל מטופל בבנים ובנות, נאלץ להיות לעזר ולעסוק במסחרה, ונסע על 'ירידים' עם הסחורות. וגם בעמדו בשוק הגה בתורה. וכאשר אך היה לו שעת הכושר, הניח סחורתו בשוק והלך וישב לו בבית המדרש ועסק בתורה שעות אחדות. וכאשר פנה היום ונסע עם סחורתו לביתו, הוא לא הלך לביתו, כי אם רגליו הוליכו אותו לבית המדרש ועסק בתורה שעות אחדות. ואח"כ הלך לביתו לאכול סעודת הערב.

ובשעה שעסק בתורה היה הפנקס פתוח לפניו וכתב חידושי תורה, וחיבר חיבורים על ש"ע יו"ד וחו"מ וסוגיות הש"ס, בירור הלכה למעשה עפ"י המקורים מש"ס וראשונים עד האחרונים. אבל מכל עבודתו לא זכה להון ועושר ולא מצאה ידו להוציא לאור חיבור אחד מחיבוריו, ונשארו טמונים כנפל אשת בל יחזה שמש. [37] וחיבור אחד שחיבר על מס' כלה רבתי, ועבד בו ביגיעה רבה לפרשה בפירוש פשוט וגם בתוספות חידושים והערות, וקוותה נפשו שעכ"פ חיבור קטן הכמות כיו"ב יצא לאור, אבל תקוותו היתה למפח נפש, כי נטרפה השעה והלך לעולמו בלא עתו ל"ע [לא עלינו]. ותהי נפשו צרורה בצרור החיים.

ורבם הגאון הצדיק מוה"ר זאב דוב שענקיל זצ"ל היה מפורסם לצדיק נשגב, קדוש יאמר לו, וכל אנשי העיר טארנא פנו אליו שיאציל מברכותיו עליהם ויתפלל בעדם. וגם היה נכבד מאוד אצל מרן הגה"ק בע"ס דברי חיים מצאנז זצ"ל. ולא רצה ליהנות מזה והסתפק במיעוט, בהפרס שנטל מאת החברה 'קובעי עתים לתורה' מדי שבוע בשבוע בתור 'מגיד מישרים'. אם כי רבים בקשו להרבות לו מוהר ומתן לא חפץ בהם, ואמר כי רק כל זמן שהוא אינו רוצה לקבל הם מבקשים לתת לו, אבל אם אך ידעו כי יקבל מתנות לא יוסיפו עוד להפציר בו כי יקבל, ולא יבואו ליראות פניו, ע"כ מוטב לו שלא יאבה לקבל והם ישארו נדיבים ברצון טוב. רק גבירה אחת היתה שם שבנתה לו בית חומה בכדי צרכו, שיהיה לו דירות ברחבה, בשכר שיהיה הוא המגיד 'קדיש' אחריה. אבל לא זכתה לזה, כי בעוה"ר נפטר הוא מקודם, ובנו הרה"ג ר' יעקב שענקיל ז"ל הגיד קדיש אחריה. והוא ירש את הבית מאביו הגה"צ ז"ל.

הרב הגאון החריף העצום מו"ה נפתלי הלוי גאלדבערג ז"ל, [\[38\]](#) בעהמ"ס [בעל המחבר ספר] בית לוי על מס' גיטין, היה דומו"צ דק' טארנא, שהיה מחריפי הדור, ואשר הגאון מוה"ר יהושע האבד"ק קוטנא ז"ל [\[39\]](#) בראותו את הס' בית לוי אמר, שהוא משתוקק מאוד לראות ולהכיר את המחבר שלחריפותו אין חקר. והיה חביב מאוד בעיני הגאון מוהר"י שמעלקיש זצ"ל אבד"ק פרעמישלא ולבוב, והיה לבו גס בו. ובימי חורפי בשנת תרמ"ח, כשהיה הרב הגאון מוהר"י שמעלקיש ז"ל בק' טארנא בבית גיסו הנגיד ר' יעקלי פרענקל ע"ה, ובאו כל הת"ח שבעיר לקבל פניו ולהשתעשע עמו באורייתא, וגם בעל 'בית לוי' בתוכם. וכשהגיע זמן תפלת מנחה התפללו שמה בצבור, והגאון מהר"ש היה מאריך בתפלה. אחר התפלה כשהסבו על השלחן לעסוק בדברי תורה, פנה בעל 'בית לוי' אליו בשאלה: אם הרב מפרעמישלא מאריך כ"כ בתפלה, מתי ילמוד? והשיב לו בבדיחותא ובידידות: מדוע לא ידע מתי? בשעת התפלה!...

ובכל זאת סבל הרבה הוא וב"ב [ובני ביתו] עוני ודוחק, ונאלץ להיות ככהן המחזיר בבית הגרנות למצוא די פרנסתו מהדיינות, למצוא איזה עסק של בוררות ופשרנות, וגם למד עם תלמידים בשכר. ואם דומו"צ גדול ונכבד בעיר ואם בישראל כטארנא סבל כ"כ, אפשר לשער כמה סבלו עוני ודוחק הדומ"צים בעיירות הקטנות.

מכיר הייתי את הרה"ג החריף מו"ה וואלף הערצוג ז"ל דומו"ץ דק' אולינאב, [\[40\]](#) שהיה נודד ללחם אין [\[41\]](#) ורגיל היה לבוא לטארנא מדי שנה בשנה. גם הוא היה מהחריפים ושנונים שבדור, ולא זכה שתהא פתו מצויה לו בביתו בשכר עבודתו בקהלתו. ושמעתי ממנו פעם אחת, מה שאמר בדרך הלצה להגאון מוהר"י שמעלקיש בעת שכבר היה אבד"ק לבוב, ולא פנה אליו לקרבו בשתי ידיים כמו שהיה רגיל בעת היותו אבד"ק ברעזאן ובפרעמישלא: הנה בתוכחה כתיב 'הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה' [דברים כח 43], מדרך העולם הוא, כי רב היושב על כסא רבנות בעיירה קטנה, כבוא אליו ת"ח נוסע מעיר לעיר, יקרבו בסבר פנים יפות ויעשה לו חסד למעלה מיכולתו, כדי שהת"ח הנוסע יפרסם שמו לשם ולתהלה כי שם בעיירה הקטנה שוכן בקרבה גאון אדיר. כל זה הוא בעוד שיש לאותו רב תקוה לעלות למעלה מזו ועוד למעלה מזו. אבל כאשר יגיע זה הרב לפסגת מרום ההצלחה שאין למעלה הימנה, כאשר כבר ראשו לעב יגיע והוא רב בבירת לבוב, אז לא יקרבו עוד להת"ח הנוסע, כי כבר לא לדידיה הוא צריך. וזהו הכתוב שבתוכחה 'והג"ר' – ר"ת ג'און ר'בי – כאשר אך 'יעלה מעלה מעלה' עד שאין למעלה הימנו, אז 'ואתה תרד מטה מטה' ואין מכיר אותך עוד. הגאון מהר"ש ז"ל הבין לרעו וקרבו בימין צדקו כימי עולם וכשנים קדמוניות.

בטארנא הכרתי הרבה דומו"צים מעיירות הקרובות והרחוקות, ת"ח מובהקים, שבאו מדי שנה בשנה לקבץ איזה סכום לצרכי פרנסתם או לצרכי הכנסת כלה וכיו"ב. ושמעתי מהם שהבע"ב שבעריהם יאמרו: מי יקיים המשנה 'כך היא דרכה של תורה פת במלח' [אבות ו, ד] וכו' אם לא הרבנים והדומו"צים? וע"כ לא רצו להוסיף להם על הפרס למצער שיהיה להם לחם וחמאה, כי אם פת במלח... וחיי צער.

המגידיים! מגידיים, דרשנים, נוסעים במדינה, לא היו בגאליציא, כי אם בהכרכים, בעיירות הגדולות, שמה מצאו עוד קן למו בבתי תפלה של אומנים ובעלי מלאכה. הם החזיקו למו את ה'מגידיים' שדרשו לפניהם מדי שבת בשבתו וגם למדו עמהם בין מנחה למעריב. אבל בבתי כנסיות ובתי מדרשות של בעלי בתים נגידיים, לא היה לפי כבודם להחזיק להם 'מגיד מישרים' להודיע להם פשעם בתוכחות על עון. ומי ידבר עוד מהחסידיים, הם שפכו כמים בוז וקלון על ראשי ה'מגידיים' וה'דרשנים' והתלוצצו עליהם כעל עוברי עברה. ובכן לא היה ה'מגיד' בראש הקרואים בין קרואי מועד ואנשי שם.

בטארנא היה ר' וואלף מגיד ז"ל. [\[42\]](#) הוא היה נין ונכד להרבי ר' העשיל ז"ל [\[43\]](#) רבו של הש"ך ז"ל, [\[44\]](#) והיה תלמיד הגאון בעל 'ישועות יעקב' ז"ל האבד"ק לבוב [\[45\]](#) ולהגאון בעל 'קצות החושן' ז"ל האבד"ק סטרי, [\[46\]](#) וע"כ [ועל כן] לא היה מסתופף תחת דגל החסידיים. והיה מגיד בחברת 'שומרים לבוקר' – חברה של בעלי מלאכה – וחי חיי עוני ודוחק ר"ל. וכל ימיו היה יושב בבית המדרש דמתא. והיה ממשכימי קום ובשעה שלישית אחר חצות לילה כבר היה בבהמ"ד וישב ולמד והתפלל ולמד כל היום עד אחר תפלת ערבית, ואז הלך לביתו לסעוד סעודת ערב. ובמשך כל היום לא אכל סעודה קבועה לשובע, כי אם טעם מידי בבוקר לאחר התפלה, ובצהריים, ממה שהביאו לו לבהמ"ד. וזכה לאריכות ימים. ואז, בעת שהכרתי אותו כד הוינא טליא, היה הוא כבר זקן מופלג ובא בימים. ומדי שבתו בבהמ"ד כל היום ועסק בתורה, ומדי פעם בפעם עשה הפסקה לנוח מעט וטייל בבהמ"ד ארוכות וקצרות, ואז בשעת טיולו בבהמ"ד היה מתקרב אל בחורי בהמ"ד וסיפר להם קורותיו ומן הגאונים רבותיו ז"ל.

ושמעתי ממנו פעם אחת שסיפר, איך שעוד בימי ה'ישועות יעקב' לא היה כבוד התורה ולומדיה כדבעי למהוי; ופעם אחת בא לבובה ת"ח לדרוש ברופאים, ולא היה מי שישתדל בעבורו ונפטר שם ר"ל. ובהוודע הדבר לבעל 'ישועות יעקב' ז"ל מפטירתו של אותו ת"ח, בא להספידו ואמר: 'קרבו רודפי זימה' – רודפי זימה יש להם קירבות ומקרבין זה לזה, 'ומתורתך רחקו' [תהלים קיט 150] – אבל בני תורה יתרחקו מבני תורה ואין להם קירבות. וצעק בקול בוכים: 'האברך הת"ח הלזה שנפטר ל"ע, מעיד אני עליו שמימות בעל ה"מגן אברהם" [\[47\]](#) לא היה מי שידע את ה"מגן אברהם" בע"פ כאשר היה יודע אותו ת"ח הלזה, ובכל זאת לא היה לו מכיר ומודע פה שיתענין אודותיו'...

ואותו הזקן המגיד ר' וואלף ז"ל היה ללעג ולקלס בקהל חסידיים, ושפל בעיני העשירים, כי מה היה נחשב בעיניהם 'מגיד' עני מדוכא. והוא היה אומר: לאיש אשר יש לו הון ועושר בביתו, יוכל להיות כהמן ובן המדתא צורר כל היהודים, נכבד הוא בעדתו ופאר קהלתו. אבל האיש אשר ביתו ריקם ועוני וריש מנת חלקו, גם כי יהיה כפנחס ובן אלעזר בן אהרן הכהן, שפל הנהו ונבזה בעיני כל ואין לו ערך כלל.

לפני פטירתו צוה לבנו שהיה ת"ח וחסיד נלהב, שלא יאמר בהספדו עליו רק יזכיר מאמרם ז"ל איכא סבי בבבל כו' כיון דחזא דמקדמי ומחשיכא לבי כנישתא אמר היינו דאהנו להו (ברכות ח.) וגם לו אהני ליה זכות זה שהאריך ימים.

כגורלו היה גורל כל ה'מגידי' ו'דרשנים' שבכל [ה]עיירות הגדולות והכרכים, עד שלא היה נאה עוד להרבנים האבד"קים לדרוש דרשות בשבתות השנה ובמועדים, כי אם בשבת הגדול ושבת שובה, כדי שלא יאמרו עליהם שהם 'בעל דרשר' שהיה כנוי למגיד לגנאי.

מחברים! עוד בדור הקודם, בדורו של הגאון מאוה"ג מוהר"י מליסא ז"ל [48] בעהמ"ס 'חוות דעת' ו'נתיבות המשפט' ו'מקור חיים', סיפר לי הרה"ג ר' מנחם מענדל רובין ז"ל [49] – ממונה בכולל ירושלים תוב"ב – שסיפר לו הגאון מוהרי"א איטינגא ז"ל האבד"ק לבוב, [50] שמרן הגאון בעל 'חוות דעת' כאשר הדפיס ספרו 'חוות דעת' על יו"ד, לא היה יכול למכור רק שני מאות עקזמפלרים, ויתרם נשאר בעליה והיו למאכל לעש ולרקב... והתירוץ הוא, כי דלים היו אז אחב"י.

ובדורנו, גם כי הוטב מעמד ומצב של הבע"ב והיו לעשירים, אבל גורל המחברים לא הוטב. וכל מחבר ספר, גם כי היה ספר חשוב ומחברו גדול בתורה וגאון הדור, נאלץ היה לסבב בעיירות כדי למכור ספרו ולהשכים על פתחי נדיבים. אבל לא כולם קבלו אותו בספ"י [בסבר פנים יפות], וכרובם טענו 'על הראשונים אני מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם' [51] ויצאו מהם בפחי נפש. ורק יחידי סגולה ובני עליה אשר הזילו זהב מכיסם בעד ספר חדש.

ודכירנא כד הוינא טליא, בא לק' טארנא הרב הגאון מו"ה דוד מאיר פעדער ז"ל [52] וספרו 'שו"ת הרד"ם' בידו, ובא אל הקלויז הגדולה שהיתה מלאה חכמים ות"ח ונגידים. ולמרות שהדפיס בספרו הסכמות מהגאון הקדוש בע"ס 'דברי חיים' זצ"ל מצאנז ומהגאון האדיר מוהר"ש קלוגער ז"ל מבראד, ושניהם תארו אותו בתואר גאון עמוד ההוראה, ולמרות שהקלויז הגדולה היתה מלאה מחסידי צאנז, לא היה מי שיאכסן אותו בביתו ולקדם פניו בלחם ומים להזמינו לסעודת ערב. מפני שהיה אבד"ק בעיירה קטנה סווייז, עני ואביון ולא עוז והדר לבושו. ובכן נשאר בהקלויז ואין מאסף אותו הביתה. עד שריחם עליו איש מסכן וקראהו לביתו לאכול עמו ארוחת הערב וללון בביתו.

והמחברים שלא נסעו עם חיבוריהם בערי המדינה, רק שלחום ע"י בי דואר להנדיבים והגבירים, זכו לראות חיבוריהם בחזרה אחרי עבור יומים ושלשה, ועליהם כתוב הדור בכתב יד הגביר: 'לא יקובל', 'יושב חזרה'. הנדיבים טפחו הקיתון על פני המחברים, מבלי חשבון ודעת עד כמה המה מעליבים את פני התלמידי חכמים הללו, ומבלי שום רגש ואחריות לעלבונה של תורה! [53]

לא הועילו 'התנצלות' המחברים אשר ב'הקדמותיהם' התנצלו והצטדקו על העוול אשר עשו לחבר חיבורים, כאילו באמת חטאו ופשעו פשע רב, להוסיף חיבור בספרות ישראל ולחדש חידושי תורה! לא הועילו כל הטענות אשר טענו המחברים טענות צודקות לאמור: אמת הוא בפי הנדיבים הנגידים שאין להם צורך בחיבורים ובספרים, אבל מדוע הם קונים כלי כסף וכלי זהב ומיני תכשיטים, שגם כן אין צורך בהם להיות לתשמיש

הבית? ולמה יעריכו את הספרים בערך כלי חרס וקדרות שאין נקנים רק כדי צורך להשתמש בהם לצורכי בני הבית, ויותר מכדי צורך אין קונים, ולא יעריכו את הספרים בערך כלי כסף וזהב ותכשיטים, שקונים גם שלא לצורך להשתמש בהם? והלא כמה מקראות מפורשים שדברי תורה הם נחמדים מזהב ומפז רב!

אבל לשוא שחתו דבריהם. הנדיבים הם באחת: אין לנו צורך בהם, ולא שדו אינשי זוזי בכדי! [54] או שאין להם מקום פנוי להעמיד את הספרים, כי ארון הספרים שיש להם כבר מלא על כל גדותיו ולא יכול עוד. ויפה אמר רב גאון אחד: אם תרצה שהגביר יקנה ספרך, אזי אין עצה רק שתקנה לו בית לצמיתות, אז לא יוכל לפוטרך שאין לו מקום, כי תוכל להוסיף לו עוד ארון ספרים ולא יוכל לומר שאין לו מקום להעמיד ארונות, אחרי אשר כבר קנית לו בית עם חדרים למדי. [55]

הישיבות ובחורי הישיבה! 'ישיבות' במובן שהיה ברוסיה ובאונגארען לא היו בגאליציא – בדורנו ובדור שלפנינו – עד שנת תרס"ה. בשו"ת 'דברי חיים' להגה"ק מצאנז זצ"ל מביא, שחמיו [56] הגאון העצום בע"ס 'ברוך טעם' אמר לו טעם הכמוס, מדוע שאי אפשר לייסד ישיבות בגאליציא. [57] אבל בחורים עניים שמהם תצא תורה, אשר נפשם חשקה בתורה, נהרו אל מקום תורה וקיימו מה דתנן 'הוי גולה למקום תורה'. [58] ומקום תורה אחד מן המקומות היה עירי טארנא, שהיא היתה עיר מליאה ת"ח ויראי ה', שמה נקבצו ובאו בחורי חמד מערי המדינה ללמוד תורה.

לא היה מי מנכבדי הקהלה שידאג בעדם לכלכל אותם ולהספיק להם די מחסורם; הבחורים באו אל 'הקלויז הגדולה' שבה התפללו הגבירים החסידים והת"ח ולומדי תורה, ובחורי חמד ילידי טארנא, בחורים מופלגים, חריפים ושנונים. ו'בחורי הישיבה' שבאו מערי המדינה להשביע נפשם הצמאה ושוקקה ממימי דעת תורה, לא שאלו לנפשם שאלת 'מה נאכל?', ובאהבתם העזה לתורה ובהתלהבותם מלבית אש דת הבוער בקרבם, הטו שכמם לסבול עוני ודוחק, דלות ושפלות. והיו הבחורים הקדושים הללו פושטי יד לקבץ להם נדבות, מאת העשירים והבע"ב שבאו להתפלל ערב ובוקר להקלויז הגדולה. ואם עלתה בידם שיקבץ כל אחד ואחד 10 צ"ל [59] ליום היו מאושרים, שהיה די להם להחיות נפשם בלחם וגבינה. וכה עסקו בתורה כחשיכה כאורה.

והקלויז הגדולה שמשה להם גם לבית מלון, כי שמה שכבו על הארץ, על הספסלים ועל השלחנות, ושנתם ערבה להם. ויש שעלתה בידם למצוא מזונות יום יום, בבתי הנגידים אשר האריחו על שלחנם אחד או שנים מבחורים הללו, יום או יומיים בשבוע. וסעודות שבת היו לכל הבחורים בבתי הבע"ב והעשירים. ומזונם הרוחני, ידיעת התורה, עשו להם רב: יש אשר למדו אצל הבחורים החריפים דמתא, ויש אשר למדו אצל תלמידי חכמים ודייני דמתא, שקבעו עמהם עתים לתורה. וכה גדלו והצליחו – הודות ליגיעתם העצומה ושקידתם והתמדתם היתירה – ועשו פרי, ולאילנא רברבי איתעבדו, והיו לת"ח מובהקים.

הגבירים האדירים שבהקלויז הגדולה היו סבלנים, ונתנו להם הפרוטות שנתבעו מהם מדי יום ביומו. וכן הבע"ב האמודים והבינונים שבהקלויז ידעו חובתם, כי בבואם להתפלל בערב ובוקר צריכים הם לפזר סכום פרוטות אחדות לבחורים העניים שמהם תצא תורה. אבל לא היה מי מהם שיהיה בלבו רגש צבורי, שירגיש פגימתה ועלבונה של תורה באופן כלכלי כיו"ב, ושיתעורר לעשות מפעל כללי לתקן בית תבשיל ובית מלון בעד בחורי הישיבה, לכלכלם בכבוד שלא יצטרכו הם להיות פושטי יד לנדבות, רק להעמיד גבאים שיגבו מהנגידים ומהבע"ב מה שהם מוציאים בעד הבחורים אל קופה כללית, ולברוא עוד הכנסות שונות לתכלית זה, כדי לכלכל את הבחורים הקדושים הללו בכבוד ולא בבזוי. דבר זה לא עלה אז על דעת שום אחד מנדיבי הקלויז, וגם לא על דעת הרבנים הגאונים הגדולים ז"ל שהתפללו אז שם בהקלויז הגדולה. באמת לא נוכל להבין כעת, איך יכלו רבנים גאונים, ועשירים וגבירים תלמידי חכמים, לראות בשפלות התורה בתכלית השפלות, ולא לעשות דבר מה לכבוד התורה ולומדיה?! [\[60\]](#)

לחיות בתנאי חיים קשים כאלה היו צריכים לבחורים קדושים שימסרו נפשם על קדושת התורה וידיעת התורה. אבל בחורים קדושים כאלה היו מתמעטים והולכים, ותחת אשר בילדותי היו בחורים כיו"ב [כיוצא בהם] יותר ממאה, לא היו אחרי שנים מועטות רק כשלשים. וכה נצערו משנה לשנה, עד שנפקחו עיני העדה ויסדו 'ישיבה' קטנה בתכנית של 'ישיבה'. והרב הגאבד"ק טארנא הרה"ג מו"ה אבלי שנו"ר ז"ל [\[61\]](#) היה המפקח עליה.

ואם במערב גאליציא כה נתמעטה התורה בלימודה, שם במזרח גאליציא כמעט שנכבה נר המערבי. כי כולם יחד כבני עניים כבני עשירים עזבו את בתי המדרשות והלכו להם לרעות בשדות זרים, אם אל בתי ספר גבוהים ללימודי חכמות רפואה, משפטים וכיו"ב, אם אל בתי מלאכה ואומנות. אז נפקחו עיני העדה שמה וייסדו הישיבה הראשונה בבראדשין בשם 'תורת חיים', [\[62\]](#) ואחר כך בשם 'אור תורה' בסטאניסלאב ע"י מרן הרב הגאון רשכבה"ג מורא"ל הלוי איש הורוויץ ז"ל האבד"ק. [\[63\]](#) ונקראתי אז ממנו לבוא לכהן פאר בתור ר"מ בישיבתו הרוממה, והייתי שמה מראשית שנת תרס"ז עד ראשית תרע"ה, שאז ברחנו משם בתוך הגולה פליטי חרב מתגרת יד המלחמה הנוראה 'מלחמת התבל'. [\[64\]](#) גם בברעזאן נוסדה לפני המלחמה 'ישיבה' תחת השגחת מרן הרב הגאון רשכבה"ג מוהרש"ם הכהן ז"ל. [\[65\]](#)

באה 'המלחמה' והרסה את כל נאות יעקב ומשכנות ישראל עם הישיבות. ואם עוד קודם המלחמה לא התייחסו אהב"י בחיבה יתירה אל בתי אולפנא הדין, ולפי הנראה אז רגילים הם אהב"י לתת צדקה רק פרוטות פרוטות לקיים מה שנאמר ונשנה 'וילבש צדקה כשריון' [ישעיה נט 17], לומר לך מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול (ב"ב ט ע"ב), כן לא נתנו העשירים והגבירים והבע"ב כי אם פרוטות פרוטות, וע"כ לא יכלו להתפתח ולהתקיים כחפץ מייסדיהן ומנהליהן, אף כי אחרי המלחמה, בעת שהיו הבע"ב עסוקים להשיב לבצרון את בתיהם, בודאי לא היה להם עסק עם הישיבות להעמידן על תילן. ובכן נשארו חרבות ושוממות, 'אהלי ישדד וכל מיתרי נתקו, בני יצאוני ואינם אין נוטה עוד אהלי ומקים יריעותי' (ירמיה י 20).

האדמו"רים הצדיקים הקדושים נ"ע זללה"ה שבגאליציא בדורנו לא עשו דבר לטובת החינוך. לא השגיוחו על בתי ת"ת [תלמוד תורה] ועל בתי אולפנא, בתי מדרשות שבהם נקבצו בחורי חמד מופלגים ועסקו בתורה, ולא שמו לב לגורלם, לקרבם ולסעדם ולהלהיב לבבם לתורה. לא שאלו עליהם מאין יבוא עזרם ומהיכן ירק זה חי? כי כרובם היו בני עניים שמהם תצא תורה, וכרובם לא מבני החסידים, כי אם מבני בע"ב עניים ופשוטים, תמימים וישרים, שבכל נפשם ומאודם רצו לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה. [66] וע"כ לא התעניינו האדמו"רים הצדיקים ז"ל אודותם: אחרי אשר לא מבני 'אנשי שלומנו' הם, מה להם ולבנים זרים!

היה אמנם אדמו"ר אחד, הוא הה"צ מו"ה שלמה הלברשטאם ז"ל [67] (נכד מרן הגה"ק בע"ס דברי חיים זצ"ל), שבהיותו אבד"ק ווישניצא יסד שם 'ישיבה', והוא כלכל אותם וינהלם בלחם בכבוד. אבל חבריו ואחיו האדמו"רים הצדיקים ז"ל חשדו אותו שלכבוד עצמו הוא דורש, למען לגדל עדר של חסידים שיהיו ברבות הימים מאנשי שלומו ומסתופפים בצלו, ע"כ לא תמכו את 'ישיבתו'. ולא יכול לשאת לבדו את הוצאות הבית הגדול שמגדלין בו תורה וחסידות, ולא ארכו הימים ונתבטלה הישיבה.

תומכי אורייתא! למרות מה שאמרו חז"ל: כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לת"ח והמהנה לת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה (כתובות קי"א:), ואמרו: כל הנביאים לא נתנבאו (הטובות והנחמות) אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו, אבל ת"ח עצמן 'עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו' [ישעיה סד 3] (ברכות ל"ד:) – ועוד מאמרים נלהבים כיו"ב בשבח 'תומכי תורה' – למרות כל זה לא היה במשך חמשים שנים האחרונות לפני המלחמה מי מעשירי וגבירי גאליציא שישיא בתו לת"ח ולעשות לו פרקמטיא כדי שיעסוק בתורה ולאילנא רברבי יתעביד. הגבירים האדירים לקחו חתנים לבנותיהם מבני הגבירים וכיו"ב, והבחורים המופלגים בעלי כשרונות נעלים – 'בוצין בוצין מקטפי ידע' [68] שיהיו למאורות בשמי ישראל – הם נשארו בעד בנות בעלי בתים בינונים, או בעד בנות עשירים בעלות מומין שבגלוי, שמחמת אין ברירה הראו הגבירים שנותנים כבוד לתורה ובוחרים להם חתנים מופלגי תורה מבני עניים שמהם תצא תורה.

גאונים מובהקים ומפורסמים בעולם ילידי טארנא, כמו הגאון שר התורה מו"ה יוסף ענגיל ז"ל, [69] ולהבדיל בין חיים לחיים] ש"ב [שאר בשרן] הגאון מאוה"ג מו"ה שמואל ענגיל שיליט"א, [70] שבעודם באיבם היו 'עילויים' מפורסמים, ולא היה מי מגבירי גאליציא בכלל, ומטארנא בפרט, שיקחם לחתנים בעד בנותיהם, עד שבאו נגידים מפולין הרוסית ובחרו בהם לחתנים. ועוד כיו"ב הרבה גאונים מצוינים ילידי טארנא שנתגלגלו לרו"פ [לרוסיה ופולין], [71] שלא נמצא במדינתנו 'בעלנים' עליהם להתדבק בהם ולקיים מ"ע [מצוות עשה] 'ולדבקה בו' [דברים ל 20].

ועוד הרבה ת"ח גדולים ומצוינים נ"ע ז"ל ילידי טארנא שהכרתי, שנשארו בטארנא ובמדינת גאליציא, היו חתנין רבנן לבעלי בתים תמימים וישרים, בלתי אמודים,

שהתורה היתה משאת נפשם, והם זכו להיות 'אכסניא של תורה' ולקיים מ"ע 'ולדבקה בו' בכל כחם ומאודם ולמעלה מיכולתם.

'הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה' (נדרים פ"א.). מעידני שכל הת"ח ומורי הוראה בישראל שהיו בגאליציא בשנות 'היובל' הזאת לפני המלחמה, היו כולם מבני העניים והבע"ב הפשוטים, לא התאוו לשלחן מלכים, כי לא הורגלו לחיים טובים עם תענוגי עוה"ז משחר טל ילדותם, וע"כ הטו שכמם לסבול עולה של תורה וזכו לכתר תורה. אבל כאשר לא מצאו להם גואלים 'תומכי אורייתא' מן העשירים כאמור, נשארו עניים ולא יכלו לעלות על כסא הרבנות בגאליציא, שבמדינה זו 'הרבנות' נקנית בשלשה דרכים: בכסף, בשטר ובחזקה. [72]

בכסף כיצד: בכל עיר ועיירה קטנה שבקטנות כל מי שבא לרשת כסא רבנות עליו היה להיות מוכן לדורון, להרבנות מוהר ומתן בסתר לראשי הקהלה ולסרסוריהם, למען 'לא יחרץ...' [שמות יא 7], כי זה הוא סוד מאמרם ז"ל בעקבתא דמשיחא 'פני הדור כפני הכלב'. [73] וע"כ צריכים לתת להם למען לא יחרץ... ועל כולם 'מתן בגלוי' לצרכי הקהלה, לבנין בהכנס"ס וכיו"ב.

בשטר כיצד: כל רב שלא היה בידו 'שטר', כלומר 'מגלת יוחסין' שהוא בן לאותו אדומו"ר ונין ונכד לאדומו"ר פלוני, לא היה לו פתחון פה לדבר אודות כסא הרבנות, כי כבר התערבו החסידים ונתנו עיניהם בדבר שיהיה הכסא נכון לפני ניני ונכדי האדומו"רים שהסתופפו בצלם. [74]

בחזקה כיצד: סתם חזקה היינו חזקת אבהתא; אם נשאר בן או בנים מהרב מרא דאתרא, היו הם קודמים לכל אדם, בין אם היו ממלאים מקום אביהם בתורה ויראת שמים או לא. במה דברים אמורים, כשהיו אנשי הקהלה בעלי ברית אביהם בחיים חיותו והיו מידידיו ודורשי שלומו. אבל אם היה אביהם מרבנים דסני להו בני מתא, [75] אז השתמשו בני הקהלה להושיב על כסא הרבנות הרב שבחרו הם, אם בכסף, אם בשטר וגם בחזקה, דהיינו בחזקת היד!

ומה היתה אחרית בני העניים שמהם תצא תורה, שזכו לכתר תורה ומגדיים נעשו תיישים, חריפים ושנונים, ת"ח מופלגים?

מהם נעשו דיינים ומורי הוראות בעיירות קטנות וחיו בעוני ודוחק כל ימי חייהם, ומהם שהיו ל'מלמדים' עניים ואביונים, ומהם שנעשו לסוחרים קטנים נוסעים על 'ירידים' ו'יומי דשוקא' בעיירות הקרובות. וכה ספו תמו מן בלהות אנשים שהיו יכולים להיות למאורות בשמי ישראל.

ולמה הקב"ה אוהב צדיקים? שאינם נחלה, אינם משפחה. אתה מוצא הכהנים בית אב הם, הלויים בית אב הם, שנאמר בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה'. אם מבקש אדם להיות כהן אינו יכול להיות, לוי אינו יכול להיות, למה, שלא היה אביו כהן ולוי. אבל אם מבקש אדם להיות צדיק יכול הוא, שאינו בית. לכך הוא אומר יראי ה' ברכו את ה', בית יראי ה' לא נאמר כו'... (מד"ר [מדרש רבה] נשא פ' ח').

הוספות [76]

[א]

הדור האחרון

(השקפה על החסידות ונושאי דגלה משנת תרכ"ה עד היום)

כבר ניבא הרה"ק החכם המפורסם שהיה ערום ביראה, מרן הרב ר' נפתלי מראפשיץ זללה"ה, עוד בימיו, על הימים הבאים אחריו, ואמר: יהיו רביים כאלו אשר רק באמירת 'אשר יצר' בקול רם יכתירו אותם בשם 'רבי'. והרה"ק ר' אהרן הגדול מקארלין זצ"ל יאמר בספרו 'בית אהרן': 'אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילם' [תהלים צז 10], כי יהיו 'רביים' אשר באמת יהיו רשעים, על זה יתפלל: 'שומר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילם'. [77]

כל זמן שהיו הרביים נושאי דגל החסידות מאותם שזכו לעלות למדרגה גבוהה ורמה ע"י עבודתם עבודת הקודש במסירת נפש ותעודתם היתה להורות לחסידים המסתופפים בצלם דרכי ה' בעבודת ה', היתה 'החסידות' בקדושתה ובטהרתה כנתינתה ממחוללי החסידות הבעש"ט ותלמידיו הקדושים זללה"ה. האדמו"רים היו מורים מובהקים והחסידים היו תלמידים מובהקים שבאו ללמוד ולהקשיב לקח מפי רבותיהם בשיטת החסידות ודרכי העבודה.

אמנם כאשר החלו האדמו"רים להניח כסאותיהם לבניהם אחריהם בתורת ירושה, וכל מי שלא היה בן אדמו"ר אע"פ שהיה קדוש וטהור וראוי לאותה איצטלא להיות מנושאי דגל החסידות להורות דרכי העבודה לרבים לא הכירוהו בני האדמו"רים ולא נהרו אליו החסידים, ונשאר בודד במועדיו, מאז היתה האדמו"רות והחסידות לענין של ממשלה ושלטון. כל אדמו"ר השתדל להרחיב גבולי ממשלתו ולהביא תחת דגלו המון נכנעים וסורים למשמעתו ככל אשר ביכולתו. לא הביטו עוד על איכות הבאים

להסתופף תחת דגלם אם ראויים הם להקרא בשם חסידים, כי אם על הכמות. וכל מי שרוצה לבוא וליטול את השם חסיד יבוא ויטול.

וכה נתרבו חסידים מהמון עם מן העמי-הארצים ובורים, משחתי המדות, מלשינים ומוסרים, עזי פנים ובעלי אגרופים. לא היתה החסידות עוד לאידעאל של אנשים בעלי דעת המבקשים תורה מפי רב הדומה למלאך ה' צבאות כאשר מלפנים, כי אם לענין מפלגותי לתקיפות ולשלטנות.

הלצה ידועה בין החסידים, שפעם אחת היה הה"צ ר' דוד שפירא זצ"ל מדינוב בבעלז אצל הרה"צ ר' יהושע זצ"ל, אמר לו הה"צ מבעלז: האמת מה ששמעתי שחסידי כמ"ה [כבוד מעלתו הרמה] הם עזי פנים? השיב לו: אלא מה יסבור כמ"ה, שאם אצטרך עז פנים אשאל אותו מחסידי בעלז?

וכיון שנהיתה החסידות והאדמו"רות לענין מפלגותי שכל אחד ואחד מהאדמו"רים ביקש להרחיב גבולי ממשלתו ולרכוש לו צבא רב וחיל כבד מן הסרים למשמעתו, ובכן החלו החיכוכים והקטטות בין האדמו"רים והחסידים. כל אדמו"ר היה רוצה לשפוך ממשלתו גם על העיירות הקרובות סביב לעירו, למנות שם רבנים ושו"בים. וכאשר היו בכל עיר ועיר חסידים שונים, נתפלגה העדה והיתה לכמה מפלגות... ולחמו אלה מול אלה... ומי שהיתה ידו תקיפה יצא בנצחון. ויש אשר לא באו לידי הכרעה ונעשתה העיר כשתי עיירות, הללו קבלו רב ושו"ב לעצמם והללו קבלו רב ושו"ב לעצמם... ונעשו אויבים זה לזה... וכמה פעמים באו הדברים לערכאות ולידי חילול השם...

ויהי כאשר נתרבו החסידים וכל האדמו"רים הרגישו בעצמם שכבר יש להם חיל כבד וצבא רב למדי לחגור מלחמה בהרבנים יושבי על מדין שנזאי נפשם, יען אשר לא קבלו מרותם עליהם, החלו לרדוף באף את הרבנים הגאונים ז"ל, אשר עוד היה בקרבם חי הרגש של הכרה עצמית לכבוד התורה, ולא כפו קומתם מול האדמו"רים שירשו כסאותיהם מאבותיהם בלי עמל ובלי יגיעה בלי עבודה ובלי מסירת נפש על התורה ועל העבודה.

אוי ואבוי היה לרב אבד"ק בעיר של חסידים והוא לא כפף קומתו לפני האדמו"ר של החסידים ולא קיבל מרות לנסוע אליו פעמים ושלש בשנה. האדמו"ר נתן עיניו בו והחסידים הבינו ברמיזה לדקור את רבם האבד"ק באלתן ובקולמוסן ובאגרופם. רדפוהו והדריכוהו מנוחה עד שהיה מוכרח לכופ את ראשו ולקבל מרות האדמו"ר עליו ולרקוד עם החסידים יחדיו. ואם היה קשה עורף ועמד על דעתו, הורידוהו בדמי חייו אבל שאולה.

וכן היה עם סתם תלמידי חכמים שבכל עיר ועיר, אם היו סוחרים או מלמדים או מו"צים... אם הטיבו דרכם וקבלו עליהם מרות של אותו אדמו"ר שהיה השליט בעירם ע"י אנשי שלומו החסידים... אז היו לאחד מאנשי שלומינו ונהגו בם כבוד. אבל אם הקשו ערפם ולא אבו להשפיל א"ע [את עצמם] לנסוע לאדמו"ר, אז היו כמנודים וסבלו בוז מהגאונים החסידים הבורים ועמי הארצות. ואלו החסידים הע"ה [העמי הארצות]

ועזי פנים שבדור היו מכנים להת"ח בשמות של גנאי ולפעמים גם בשם אפיקורסים כופרים שאין להם אמונת צדיקים. הת"ח טענו, אמנם כן יש לנו אמונת צדיקים, אבל מאן מוכח שהאדמו"ר שלכם הוא צדיק הדור? וטענות כיוצא באלו הוסיפו והגדילו המדורה...

ורבנים גאונים וגדולי הדור נ"ע ז"ל לא יכלו לעמוד על נפשם ולמרות רוחם וחפצם נאלצו לקבל מרות ולנסוע אל האדמו"ר שהיה השליט והתקיף בעירם. הגאון האדיר מו"ה יעקב וויידענפלד ז"ל אבד"ק הורומלוב [\[78\]](#) היה כפוף להאדמו"ר מהוסיאטין זצ"ל. [\[79\]](#) הגאון עמוד ההוראה מוהרש"ם אבד"ק בערזאן זצ"ל היה כפוף להאדמו"ר מטשארטקוב. [\[80\]](#) וכמוהן כן כל רבני גאליציא היו כפופים תחת דגלם של האדמו"רים.

ורק אחדים במספר מהרבנים הגאונים שבכרכים גדולים, ששם לא פרשה ממשלת האדמו"רים את דגלה, הם לא כפו קומתם לנסוע אל איזה אדמו"ר, ואולם שקלו למטרפסייהו והחסידיים לא נשאו להם פנים ונקמו בהם נקמתם. כמה צער ויסורים סבל הגאון רשכבה"ג מוהר"י שמעלקיש זצ"ל... מחסידי בעלז בפרעמישלא... ובלבוב כמה ציערו אותו חסידי בעלז... וכה סבל הגאון מהר"י כהן ראפופרט ז"ל בק' טארנא מחסידי צאנז. והגאון הצדיק מו"ה הלל ליכטענשטיין זצ"ל... האבד"ק קאלימייא סבל מחסידי וויזניצא וקאסוב, שהיו הרוב מנין בהעיר רבתי עם שם.

כשנתרוקן בעיר אחת כסא רבנות, אז לא זכה עוד שום ת"ח שימלא מקום הרב הנעדר ר"ל, כי על מקומו הושיבו האדמו"רים את בניהם ונכדיהם. וכה נתמלאו כל ערי ישראל בגאליציא מרבנים נינים ונכדים בנש"קים [בניהן של קדושים] בני האדמו"רים בכל ערי מערב גאליציא ודרום וצפון. רק במזרח גאליציא שם לא בקשו האדמו"רים מגזע רוזין לרשת את כסא הרבנות והניחו את הרבנות לרבנים ת"ח, רק לאלו שיהיו כפופים תחת דגלם.

ותלמידי חכמים מובהקים שבמערב גאליציא סבלו חרפת רעב והלכו ונתדלדלו ולא זכו לישב על כסא רבנות, רק לאלה שהסתופפו בצל האדמו"רים הנחילום כבוד וגדולה וקבלו אותם שיהיו 'מורי הוראה' אצל הרבנים בני האדמו"רים שלא יכלו צורתא דשמעתא... ונהנו מקופת הקהל ברחבה, והת"ח שזכו לכתר תורה היו משמשים אותם וממלאים את כהונתם בהוראות וד"ת, והובילו מנייהו לבי מסותא... [\[81\]](#)

וכיון שלא היה שום תקוה לתלמידי חכמים שהמיתו את עצמם באוהל תורה כי ינחלו כבוד חכמים וכי יעלו על כסא כבוד רבנות באיזה עיר, על כן לא היו הבע"ב העשירים, גם מהחסידיים והחרדים לא היו מבקשים חתנים בחורים ת"ח חריפים ושונוים, כי ידעו שאין לקוות שחתניהם יעלו למעלת הרבנות שיוכלו לפרנס את ב"ב בכבוד, וסופם או להיות סוחרים פשוטים וישכחו את תורתם, או אם לא יאבו לשכוח תורתם אשר רכשו למו במסירות נפש, יהיו למלמדים או למו"צים אצל הנינים והנכדים ויחיו חיי עוני וריש בשפלות ובדחקות. ע"כ לא רצו לתת בנותיהם לת"ח.

ואחרי אשר ראו הבחורים, כי אלה שקדמום שקיימו 'אדם כי ימות באוהל' [במדבר יט 14] כדרשת חז"ל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה [82]... וזכו לכתר תורה, המה בשפל ישבו, בכך החלו המה לעזוב את כותלי בתי המדרש והישיבות ויצאו לחפש להם עבודות המחיות את בעליהם או חכמות זרות המחיות את בעליהם בכבוד וגדולה...

בחמשים שנים האחרונות לא היה מי מהעשירים ומהגבירים בגאליציא ששיא בתו לת"ח. הגבירים והעשירים השתדכו עם גבירים ועשירים, ולקחו חתנים לבנותיהם מכל אשר בחרו לטוב לעניניהם ולעסקיהם.

הסיבה לזה הוא, לדעתי, מפני שענין לימוד תורה בזמן שאין תוחלת ותקוה להגיע עי"ז לאיזה מעמד ומצב של פרנסה להיות רב או דומ"ץ, רק לימוד תורה לשמה, לא היה אפשר להמצא רק בקרב שדרות הבעלי בתים הפשוטים שהשתוקקו לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה לא לשום תכלית של פרנסה וכבוד, רק שאיפה פרימיטיבית שינקו עוד משדיים עם חלב אמותם ששרו להם בילדותם 'תורה תורה, טוב סחרה מכל סחורה'...

ולהטבת מצב בנותיהם להבטיחם באחריות נכסי צאן ברזל מצדם ומצד אבות החתנים בנדנים גדולים, והבחורים המופלגים החריפים והגאוניים העתידים להיות דיינים מורי הוראה בישראל ומפיצי תורה ברבים נשארו בעד בנות בעלי בתים עניים ודלים, או בעד בנות עשירים שנולדו במומין שבגלוי שמחמת אין ברירה הוכרחו להראות כבוד התורה לבחור להם חתנים מופלגי תורה מבני עניים שמהם תצא תורה!

בחורים עילויים שנעשו אח"כ לגאוני עולם לא מצאו מקום מנוחה בבית גבירי ועשירי גאליציא, כי עשירי גאליציא לא נתנו בניהם לת"ח, ורק ממרחק באו בעלי בתים ובחרום לאנשים לבנותיהם. כמו הגאון שר התורה מוהר"י ענגיל זצ"ל יליד טארנא, הגאון ר' צבי בה"ג ר' יוסף מאיר בערס ז"ל בעהמ"ס 'דברי צבי' [83] הגאון ר' שמואל ענגיל שליט"א, הגאון ר' ישראל שטיגליטץ ז"ל, הגאון ר' זלמן יוסף קורץ ז"ל [84] מצאו זוגם ברו"פ ולא בגאליציא.

ר' אייזיק בוימגארטין ז"ל, ר' איסר אייזענבערג ז"ל, [85] ר' יעקלי אויסטערווייל ז"ל, [86] ר' בעריש שיליא דומ"ץ דק' דעמביץ, [87] ר' פנחס צימעטבוים שליט"א [88] נתעלה רק בגרויסווארדיין באונגארן.

החסידים יתפארו כי החסידות החזיקה את הדת והיהדות. ולפלא כי כל הת"ח הגדולים המובהקים והגאוניים שבגאליציא לא היו מבני החסידים רק מבני בע"ב פשוטים, תמימים וישרים, שהתורה היתה משאת נפשם. הגאונים ר' משהלי אפטער, ר' פישל ראדאמישלער, ר' יודלי ארשיטצער, [89] ר' ישעיה מאנן (?), האחים ר' פנחס ור' אברהם וואקסקערץ, ר' זלמן יוסף קורץ הראבד"ק טארנא, [90] הר' יעקלי גוטוויטטה דומ"ץ דק' טארנא, [91] ור' בעריש פאטיש מאכער דומ"ץ דק' טארנא, [92] ר' יעקלי בערנשטיין, ר' יעקב מענדל רובין חתן הגאון מרומלוב, [93] הגאונים האדירים מוהר"י

ענגיל ז"ל ולהבחל"ח הגאון שר התורה ר' שמואל ענגיל שליט"א, בני בע"ב חשובים דק' טארנא. הגאון הצדיק ר' וואלף בער המגיד דק' טארנא היה בן בעה"ב דק' טארנא.

החסידים הנלהבים לא הניחו בנים ת"ח. החסידים הנלהבים מחסידי ראפשיץ ר' יעקלי אייזען ז"ל ור' משה שמואל שיף [94] ור' יוסל שיף [95] זללה"ה לא הניחו בנים ת"ח מורי הוראה בישראל, כי אם בע"ב נגידים וחסידים. החסיד הגדול מחסידי לובלין ר' אבא זלקא ז"ל לא הניח בנים ת"ח כי אם חסידים פשוטים. החסיד הגדול ר' פיניע שטרומ ז"ל וכן החסידים הגבירים ר' זכריה מענדל אבערדם ור' משה וועקסלער [96] לא היו להם בנין רבנן ולא חתניא רבנן.

וכן היו ברישא, הדיינים ומורי הוראה לא היו מבני החסידים. הגאון ר' יוסף שנעווייס נ"י [97] הוא בן בעה"ב ברישא. וכן כל המלמדים הגדולים מרביצי תורה בישראל היו בני עניים ובע"ב פשוטים, ולא מבני החסידים. וכן היה בכל ערי המדינה, התלמידי חכמים המובהקים, אם שהיו דיינים ומו"ץ או מלמדים או סוחרים ת"ח, היו מבני הבע"ב הפשוטים.

ולאט לאט פקחו גם בעלי בתים עיניהם וראו כי האדמו"רים מבקשים תכלית בעד בניהם וחתניהם, החסידים מבקשים תכלית בעד בניהם ובנותיהם ולא יעשו מבניהם ת"ח וגם לא יקחו חתנים ת"ח להשיא בנותיהם לת"ח כי אם לבעלי פרנסה בכבוד, והחלו גם הבע"ב לדאוג בעד ה'תכלית' עבור בניהם ובנותיהם, מסרו בניהם לגימנזיום ולקחו חתנים ד"רים [דוקטורים] או סוחרים גדולים.

ומי היו תלמידי הישיבה? בני רבנים שבערי השדה שעוד השתוקקו שיהיו בניהם ת"ח, או בני השו"בים שבערי השדה, או סתם בני עניים שבכפרים וערי השדה, שלא היה ביכולתם להוציא הוצאות על הסטודיום. ומבני העניים הללו תצא תורה!

ומי היו מחזיקי הישיבה ותומכיה? בעלי בתים פשוטים החפצים עוד להיות מתומכי אורייתא בבחינת 'זבולון', וגבירים שלא יכלו להעז פנים ולהשיב פני רבם הגאון המייסד ריקם, והתחייבו את עצמם לתת סכום קצוב לשנה על אפם ועל חמתם. וברם זכורים יהיו לטוב הגבירים המושלמים מיחידי סגולה שבלב ונפש בקשו עוד לראות הפרחת לימוד הש"ס והפוסקים שלא תשתכח תורה מישראל.

והחסידים שבק' סטניסלאב היו מתנגדים עצומים להישיבה, לבד מחסידי טשורטקוב שבעל כרחם החזיקו לפנים את הישיבה, מפני שהאדמו"ר מטשורטקוב שליט"א תמך אותה ודבר טוב עליה....

החסידות מיסודו של הבעש"ט ז"ל ותלמידיו, בכדי להראות כי גם בזמן הזה כל מי שאך ישתמש בהאמצעים של ר' פנחס בן יאיר בעשר קדושות שלו יוכל לבוא למדרגות הללו של רוח הקודש ולעשות נסים ונפלאות, ארכה עד כאן.

ומכאן ואילך, משנת תרכ"א והלאה, החלה החסידות השלטונית והממשלית על המון עם בני ישראל באלפיו וברבבותיו. ונחלקה המלכות הזאת בגאליציא לשבעה קני מנורה:

(א) ממשלת צאנז. (ב) ממשלת סאדיגורא. (ג) ממשלת בעלז. (ד) ממשלת גזע ראפשיץ. (ה) ממשלת זידיטשוב וקאמארנא. (ו) ממשלת וויזניצא בבוקאווינא. (ז) ממשלת סטרעטין.

המה משלו ממשלה בלתי מוגבלת, כל אחד ואחד בגליל שלו, לענין מנוי שוחטים, רבנים ודומו"צים. ולאום מלאום יאמץ, וע"כ הרבה לידי 'ויתרוצו' בהקהלות שהיו בהן חסידים שונים ורבו המחלוקות בישראל. וכמה פעמים באו לידי מהלומות ואגרוף רשע ולידי מסירות ומלשינות בערכאות, ולפ"נ [ולפיקוח נפש] ולקיפוח פרנסה.

כאשר החלה תקופה חדשה בשיטת החסידות, כי לא עמדה עוד החסידות באותו גובה שתעמיד עוד גבורי כח וענקי רוח כהמאה הקודמת, מפני שהיתה לקנין עממי ולא היתה עוד שיטה אצולה ונשגבה רק ליחידי סגולה ובני עליה, והיה אז צורך שעה להעמיד את החסידות על מעלות ומדות, נימוס ודרך ארץ, כראוי להורות לרבבות אלפי ישראל פרקים בדרך ארץ במצות שבין אדם לחברו, אחרי כי הם סוחרים עוסקים במילי דעלמא, ולא כהחסידים מלפנים שהתבודדו בהקלויז בדבקות עם השי"ת בתורה ותפלה. אבל לא מצאו האדמו"רים אז את האנשים המסוגלים להפיץ דעותיהם ושיטותיהם בקרב החסידים.

בסאדיגורא אמנם היתה תנועה כזאת, להעמיד את החסידות על מדות ודרך ארץ ולהיות נוחים לבריות, כמאמרם ז"ל בשלהי יומא מי שמשאו ומתנו באמונה כו' עליו הכתוב אומר 'ישראל אשר בך אתפאר' כו' [ישעיה מט 3; יומא פו ע"א], אבל בהיותם הרביים מתבודדים ואדם אין להפיץ דעותיהם בקרב החסידים... [קטוע ללא המשך].

[ג]

על הדרשות (א)

הדרשות ברבים אשר נשאו הדרשנים לפני הצבור מלאו תפקיד גדול בקרב ישראל; הדרשות משכו לבות השומעים שבאו לשמוע ורכשו לבות השומעים להטותם לכל חפצי שמים. באמצעות הדרשות ברבים באו השומעים לידי התעוררות לכל דבר טוב ומועיל ולכל דבר שבקדושה.

הדרשנים המוכיחים העירו למוסר אוזן השומעים להטיב את דרכם באורחות חיים בצדק ומישרים. ע"י הדרשות נתמעטו העמי-ארצים בישראל, והאנשים שבאו לשמוע למדו הרבה מן הדרשות והיו ליודעי ספר. הדרשות למדו את העם לדעת מה היא תורה ומה המה נושאי דגל התורה.

הדרשות הביאו את השומעים לידי התרוממות הרוח והרימו אותם אל על, לעמוד במדרגה נישאה למעלה מהחיים הארציים הגשמיים. אחד אנשים ואחד הנשים שבאו לשמוע מדי שבת בשבתו את דרשות הדרשנים והמוכיחים קבלו השפעה יתירה שהיה רישומה ניכר במהלך חייהם, שקבלו נשמה יתירה ונפש זכה וברה ונתמלאו בשאיפות לעלות למעלה ולהיות מן העולים והזוכים לתורה ולחיים קדושים.

ואם הם בעצמם לא יכלו עוד לעלות אל הר ה', השתדלו שלמיצער יגדלו בניהם לתורה, להיות מורי הוראה בישראל או סתם תלמידי חכמים גדולי התורה. ודבר זה היה האושר היותר גדול לכל ההורים אם זכו לבנין רבן וחתנין רבן. וכה נפוצה ידיעת התורה בקרב ישראל, עד שבצדק יאמר כי בשנות המאה הששית לאלף הששי היו כולם חכמים, כולם נבונים, כולם ידעו את התורה.

באה החסידות וביטלה את הדרשות מקרב ישראל. ובלוחמה עם הרבנים האבד"קים להורידם משאתם ומכבודם לחמה גם עם הדרשנים והדרשנות. החסידים העמידו את הדרשנים והמוכיחים לפני העם בתמונות מפיקים זעוה ותועבה. הפיחו עליהם כזבים כי הם רק דורשי דמים, צבועים, רמאים ונוכלים, עושים כל תועבות.

וגם את דרשות הרבנים האבד"קים מאסו והתעיבו בעיני העם לאמור, כי הרבנים הדורשים בשבת הגדול ובשבת שובה מטמאים את האויר בהבל פיהם, [\[98\]](#) ובוראים משחיתים ומזיקים ושדים ורוחות וכו', עד שחדלו העם מבוא עוד לשמוע את דרשות המוכיחים והדרשנים, וגם לא את הרבנים האבד"קים. וכיון שלא באו לשמוע, חדלו הרבנים מהביע דרשותיהם.

[ד]

על הדרשות (ב)

החסידים שבדורות האחרונים ביטלו את הדרשות של הרבנים ע"י שלא באו לשמוע, וממילא לא היה להם להרבנים בקהלות הקטנות לפני מי לדרוש. וכה בטלו הדרשות, ונשאר המנהג שכל מי שאינו הולך לשמוע דרשת הרב הוא 'חסיד'. ובכן גם הבע"ב אינם באים לשמוע הדרשות, כי הכל רוצים להיות חסידים.

גם יד האדמו"רים היתה באמצע לבטל הדרשות, כדי שלא ימשכו הרבנים אחריהם את הבע"ב בכחם אשר בפיהם, ועי"ז יהיו מן הנחשלים ובע"כ [ובעל כרחם] יהיו מוכנעים תחת האדמו"רים. ודרשו האדמו"רים תמיד שאין לשמוע תורה כי אם מפי צדיקי הדור ולא מסתם תלמידי חכמים, ועי"ז תשש כח הרבנים ונתרבו העמי ארצים, וברבות הע"ה נתרבה כח האדמו"רים.

[1] לתולדות חייו ראו יהושע מונדשיין, הצופה לדורו: תולדות חייו ופעלו של הרב יקותיאל אריה קמלהאר, ירושלים תשמ"ז. הספר מבוסס ברובו על ארכיונו האישי של הרב קמלהאר, השמור במחלקת הארכיונים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ומספרו 1517. בארכיון זה מונחים גם כל כתבי היד שיוזכרו להלן.

[2] על אדמו"ר זה (תר"ח-תרע"ג) נמסר שבילי ראש השנה היה אומר: 'יהי רצון וכו' שירבו שונאינו...' (ראו שלמה יהודה אינטרטר, לחם עני על התורה ומועדים, ירושלים [תשס"ו], עמ' תטו). הוא גם ידע היטב כיצד 'להיפטר' מחסידים שלא חפץ בקרבתם, אך דרכו זו נעלמה כנראה מהרב קמלהאר (או שמא עשה עצמו כאינו יודע).

נדגים זאת בכמה מהתייחסויותיו לצדיקי בית רופשיץ-דז'יקוב. בקונטרסו 'עמל ואון' סיפר הרב קמלהאר על ביקור שערך אצל האדמו"ר ר' יהושע מדז'יקוב בסוכות תרס"א: 'ביומא דהושענא רבה בשבתי על השלחן קלע בי האדמו"ר חיצו שונים בדברי חידודים... שבעתי רצון אמנם מההושענות ומהקפות, כי אמנם עבודה גדולה יעבוד האדמו"ר בשהיות וכריעות והשתחויות בהלל והושענות וההקפות. אך דבר א' [חד] לא יכולתי להבין, ואשר עד היום עודנה מנקרת במוחי הפליאה העצומה, ששמעתי את האדמו"ר אחרי כלות עבודתו בשמחת תורה איסתמך על ר' העשיל פפערער מפרעמיסלא ויצא עמו מהקלויז לפוש מעט – ואני הלכתי אחריו והוא לא ראה אותי – ששאל אותו: "מה יאמר עתה ר' נתנאל (מפרעמיסלא שבא אז בפעם ראשונה עפ"י השתדלותו של ר' העשיל) אחרי ראותו ושמעו את ההלל והושענות והקפות?" והבן לא אוכל, איך יוכל להיות כי איש קדוש יעשה את הכל למען איזה ר' נתנאל?'. אפשר להניח שהאדמו"ר שם לב היטב כי הרב קמלהאר עוקב אחריו ומאזין לדבריו, אך המחבר התמים לא סבר כן.

לימים הדפיס הרב קמלהאר כעין סיפור זה על ר' נפתלי מרופשיץ, אבי שושלת דז'יקוב: 'פעם אחת שכח לנעול הדלת בשעת ההתבודדות שהי' לו בחדרו, ובשעה שהי' מונח על הארץ בפישוט ידים ורגלים בתפלה ותחנונים בעד קהלו ובעד כלל ישראל, נפתחה הדלת ואיש מהבעלי בתים שבעירו נכנס לחדרו, ונצטער על זה, כי הלא הבעה"ב יצא לשוק ויספר זאת ברבים מצדקת רבם, והוא ז"ל הלא הי' דרכו בקודש להסתיר מעשיו ועבודתו, ואיך אפשר להסתיר גם דבר זה שלא יתפרסם. חכמתו עמדה לו בעצה נפלאה, התחיל לדבר עם הבעה"ב ושאל אותו על מבוקשו, ואח"כ כאשר רצה ללכת ממנו, אמר לו: האם ידעת עד היום כי הנני צדיק כיו"ב? האם ידעו בעלי בתים שבעיר כי הרב דקהלתכם (כי הוא הי' גם רב אבד"ק) הוא קדוש? ... הבעה"ב יצא לשוק והתחיל לגנותו ברבים, כי כל מעשיו רק להתפאר ולא לשם שמים, ונעשה ממתנגדיו ומחרפיו. הרה"ק השיג מטרת חפצו במדה מרובה' (דור דעה, בילגוריי תרצ"ג, עמ' רלו-רלז). גם על האדמו"ר ר' מאיר מדז'יקוב, נכדו של ר' נפתלי, כתב הרב קמלהאר: 'לא הי' סובל לאלה המתחסדים המתהדרים, שכל מגמתם להבליט ישותם והדרתם, ודבר זה גרם לו להמשיך עליו שנאתם וקנאתם, שנהפכו לו לאויבים בשער' (שם, עמ' שכט). דעת לנבון נקל שגם ר' יהושע מדז'יקוב הבין שהרב קמלהאר מקשיב לדבריו, אך נוח היה לו שיספר את 'גנותו' ברבים ושוב לא יבוא בקהל חסידיו.

[3] מחברת זו שמורה בארכיונו האישי (לעיל הערה 1).

[4] ראו באוטוביוגרפיה שחיבר, 'שמי ושם אבותי', השמורה בארכיונו האישי (שם).

[5] הספד זה כלול במחברת דרשותיו משנת תרפ"ז השמורה בארכיונו האישי (שם).

[6] בספר זה, שנדפס לראשונה בתרס"ג, ציטט הרב קמלהאר את דבריו של 'הנודע ביהודה' בגנותם של החסידים, ובשל כך סערו הרוחות בעירו רישא ומחוצה לה. הסכסוך הובא להכרעתו של האדמו"ר ר' יהושע מדז'יקוב. ראו מונדשיין, הצופה לדורו (לעיל הערה 1), עמ' 47-50 (ושם גם על השערורייה שעורר בשל דברים שכתב בכתב העת 'הבונה').

[7] אם לבינה, למברג תרס"ט.

[8] אריה לייב הכהן פופקא, מכתבי הרב חפץ חיים זצ"ל, ורשה תרצ"ז, עמ' טו-יח (בספירת הדפים השלישית). ההדגשות שלי.

[9] ראו למשל בוידיו של ר' יצחק נחום טברסקי משפיקוב: דוד אסף, נאחז בסבך: פרקי משבר ומבוכה בתולדות החסידות, ירושלים תשס"ו, עמ' 348-317.

[10] על פי אבות ו, ב.

[11] ראו עליו מאורי גליציה, ה, עמ' 161-171; ו, עמ' 1199. בניו הם הרב שמעיה אב"ד פרימישלן והרב דב בריש אב"ד טלומטש ורישא (שם, ה, עמ' 172-173, 184-186; ו, עמ' 1200).

[12] הרב חיים אורי גליקליך (בריז"ל). עליו ראו שם, ו, עמ' 346-347.

[13] האדמו"רים ר' מאיר מפרימישלן ור' יצחק אייזיק מזידיצ'וב הורו לו להנהיג עדה (שם).

[14] על פי הנאמר בר' חנינא בן דוסא (ברכות יז ע"ב). באחת הפתקאות שצורפו למאמר זה נכתב: 'ברישא היו תלמידי חכמים גדולים ומובהקים כהרב הצדיק המפורסם ר' חיים אורי זצ"ל, ור' העשע דיין ז"ל והרב ר' משה דוד פילץ ז"ל והחריף ר' ישראל רעדימער ז"ל, עניים מרודים בשפל גגים וגם...!'

[15] את דרשתו זו נשא הרב קמלהר בניו-יורק בפני אנשי 'קהלת רישא-קארטשין', שנתמנה לרבם בחורף תרפ"ו, חודשים ספורים אחרי בואו לארצות הברית. ראו מונדשיין, הצופה לדורו (לעיל הערה 1), עמ' 196-197.

[16] משנה ברכות ח, ו.

[17] אבות ו, ד.

[18] על פי כתובות קי ע"ב (ועוד בכמה מקומות בש"ס) בשם ספר בן-סירא.

[19] על פי איוב ו 22.

[20] על הרב ישראל יהודה ניימן (ובנו פנחס אליהו) ראו מאורי גליציה, ג, עמ'

1012-1015; ו, עמ' 959-969.

[21] הקהילה הדתית.

[22] על הרב פסח יהודה הכהן ראו מאורי גליציה, ג, עמ' 307.

[23] בנו הוא הרב צבי מאיר, לפיכך נראה ששם האב היה יוסף בן מאיר בער. ככל הנראה זהה לדיין ומורה צדק בטרנוב שנרשם שם, ו, עמ' 234.

[24] הכוונה לרב צבי הירש הלר. ראו עליו שם, ב, עמ' 665-671.

[25] הכוונה לרב מאיר צבי בר. ראו עליו שם, א, עמ' 533-536.

[26] ראו עליו שם, ה, עמ' 396 (אלא שנשתרבבו לשם פרטים ביוגרפיים ששייכים לר' וואלף מגיד, הנזכר להלן).

[27] עליו ראו שם, ג, עמ' 1031-1044; ו, עמ' 964-966.

[28] ראו עליו שם, ה, עמ' 645-648.

[29] על הרב שלמה קלוגר מברודי ראו שם, ד, עמ' 478-509; ו, עמ' 1079-1082.

[30] על הרב יצחק יהודה שמלקס ראו שם, ה, עמ' 334-341; ו, עמ' 1214.

[31] המחבר כתב מזיכרונות. התשובה נדפסה שם בסימן ב (פרמישלא תרל"ה), ובשינויים רבים: 'הבחור החרף הגדול ובקי בכל חדרי תורה, מורג חרוץ, קנקן חדש מלא ישן'.

[32] גם כאן כתב המחבר מזיכרונות וציין למסכת כתובות, ששם אכן מדובר בתמיכה בתלמידי חכמים, אבל הציטוט כאן הוא ממסכת ברכות לד ע"א (שני המאמרים מובאים גם להלן בתחילת הפרק 'תומכי אורייתא').

[33] על הרב משה יהודה אפטר ראו מאורי גליציה, א, עמ' 252; ו, עמ' 116.

[34] על הרב חיים הלברשטם מצאנז ראו שם, ב, עמ' 446-461; ו, עמ' 546-548.

[35] מכתב זה נדפס בראש ספרו אמרי משה, טארנא תרס"ג: 'כי זה משה האיש גדול לפני מאוד מאוד ובתכלית אהבה אהבתיהו מקדם'. עובדה זו הובאה גם בספרו דור דעה (לעיל הערה 2), עמ' שלו, אך המסקנה שונה במקצת: 'ידעתי מת"ח אחד שהי' שמו – משה, שהי' עוד אברך צעיר לימים בעת הסתופפו בצל כ"ק הרה"ק [מצאנז] ז"ל, והי' אברך מופלג בתורה, בר אוריין, ולא בר אבהן, והרה"ק סמך ידיו עליו ב"הורמנא" וכתב עליו אז: "והאיש משה גדול מאוד", ועי"ז נתעלה ונתגדל...'.

[36] בקונטרס זיכרונותיו, 'שמי ושם אבותי', ייחד הרב קמלהר קטע גם לאדם גדול זה: 'ביום ד' פ' [רשת] וישב תר"ן נסעתי עם אבי ואמי ז"ל לק' קארטשין ליום חופתי בי"ט כסלו תר"ן. שם מצאתי אברכים מופלגי תורה... גם הרב הגדול חריף סוע"ה [סיני ועוקר הרים] מ"ה יצחק אייזיק בוימגארטין ז"ל ישב אז עה"ת [על התורה] בבית המדרש והעלה חידושי עליו ספר. בבית המדרש היתה ישיבתו ישיבת קבע על התורה, ובביתו ל"ה [לא היה] רק ישיבת ארעי. הוא חיבר אז חיבור גדול על יו"ד וכבר היה לו מסודר חיבור גדול על חו"מ ועל סוגיות הש"ס. והיה ת"ח מובהק הפלא ופלא, כמעט יחיד בגאליצא, איש שהיה עוסק בפרקמטיא ובמשא ומתן ונסע על הירידים ליומי דשוקא בשביל פרנסתו, וכאשר אך בא לביתו, טרם עוד השליך מעליו סודרו, כבר היה בבהמ"ד והוגה בתורה ומחדש ח"ת [חידושי תורה]... והרבה השפיעה עלי חבורתו בהיותי אתו בצוותא איזו שנים'.

[37] על פי תהלים נח 9.

[38] על הרב נפתלי צבי גולדברג ראו מאורי גליציה, א, עמ' 665-666; ו, עמ' 320.

[39] על הרב ישראל יהושע טרונק מקוטנה ראו יצחק רפאל (עורך), אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ב, ירושלים תש"ך, עמ' 433-439.

[40] עליו ראו מאורי גליציה, ב, עמ' 714.

[41] על פי איוב טו 23.

[42] להלן (בהוספה א) הוא נקרא 'וואלף בער'.

[43] על ר' יהושע השיל מקרקוב ראו מרדכי מרגליות, אנציקלופדיה לגדולי ישראל, ג, תל אביב תש"ח, עמ' 704-707.

[44] הרב שבתי הכהן מווילנה, מחבר פירוש 'שפתי כהן' לשלחן ערוך, יורה דעה וחושן משפט.

[45] על הרב יעקב משולם אורנשטיין ראו מאורי גליציה, א, עמ' 64-69; ו, עמ' 44-46.

[46] על הרב אריה ליב הכהן הלר ראו שם, ג, עמ' 292-301; ו, עמ' 787-788. בקונטרס שבכתב יד, 'שמי ושם אבותי', כתב הרב קמלהר, שר' וואלף מגיד היה 'תלמיד מרן הגאון בעל ישע"ק [ישועות יעקב] והחוו"ד [החוות דעת]; ר' יעקב לורברבוים. עליו ראו שם, ג, עמ' 439-431] ונכד להרבי ר' העשיל זללה"ה'.

[47] הרב אברהם אביש גומבינר, מחבר פירוש 'מגן אברהם' לשלחן ערוך, אורח חיים.

[48] על הרב יעקב לורברבוים ראו מאורי גליציה, ג, עמ' 431-439; ו, עמ' 820-821.

[49] ראו עליו שם, ד, עמ' 711-713.

[50] על הרב יצחק אהרן איטינגא ראו שם, א, עמ' 124-128; ו, עמ' 63-64.

[51] על פי המובא בפירוש רש"י לשמות יח 2. וראו בתיאורו של עגנון להלן בהערה 53.

[52] עליו ראו מאורי גליציה, ד, עמ' 4-6; ו, עמ' 982.

[53] מובן שתופעה זו אינה אופיינית למחברי ספרים תורניים בלבד; וכך תיאר ש"י עגנון את ביקורו של הסופר שמואל שיין בבוצ'אץ', אחרי ששיגר את ספריו לנדיבים ובא לביתם לגבות שכרם. כשנכנס עם עגנון לחנותו של אחד הגבירים הללו, העלם הגביר לדירתו, פתח לפניו מלא ספרים ואמר: 'כל אלה הנחיל לי אבא... מיום שהכנסתי את הארון הזה לביתי לא פתחתיו אלא עכשיו. ועכשיו אתם באים להוסיף עליו עוד ספר... לא אדוני. אם הראשונים מיותרים אחרונים על אחת כמה וכמה. נחזור לחנות ואחזיר לו את ספריו' (תכריך של סיפורים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 182). ועוד סיפר עגנון על רב שהיה שולח את ספריו לנדיבים שבעירו ובמקומות אחרים. 'יש שקיבל את הספר בעין יפה ויש שנתרעם על אותו טרדן... מכל מקום לא קיפחו את שכרו. אחד המרבה ואחד הממעט' (שם, עמ' 185).

[54] על פי כתובות לו ע"ב, שאדם אינו משליך ממונו לשווא.

[55] במקום אחר בכתביו שטרם נדפסו הצביע הרב קמלהר על תופעה שלדבריו היתה נפוצה בגליציה, שכל ספר שבא לעולם מיד היו מדביקים לו שם גנאי. לספרו 'מבשר טוב' קראו 'וואסער טאָפּ' (סיר מים), לספר 'שער המלך' קראו 'זויער מילך' (חלב חמוץ), והדוגמאות רבות הן.

[56] על הרב ברוך פרנקל-תאומים ראו מאורי גליציה, ד, עמ' 314-322; ו, עמ' 1047-1048.

[57] בשו"ת דברי חיים, ב, יורה דעה, סימן מז: 'וגם ישיבות אין מצוי במדינתנו מכמה טעמים נכונים, כאשר שמעתי ממו"ח ז"ל מלייפניק הטעם לזה. אבל יושבים חבורות חבורות בבהמ"ד ועוסקים בתורה בגפ"ת'. ראו מיכאל ק' סילבר, "ישיבות אין מצוי במדינתנו מכמה טעמים נכונים": בין חסידים ומתנגדים בהונגריה, עמנואל אטקס ואחרים (עורכים), במעגלי חסידים: קובץ מחקרים לזכרו של פרופסור מרדכי וילנסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 75-108.

[58] אבות ד, יד.

[59] המטבע הקטן במלכות אוסטרו-הונגריה נקרא 'קרויצר' (צלב) – 'צלם' בלשון היהודים, ומזה נבע הקיצור 'צ"ל'.

[60] גם בחיבורו 'שמי ושם אבותי' כתב הרב קמלהר כדברים הללו: 'להיות שהיתה הקלויז תל תלפיות ומכל העיירות נקבצו ובאו בחורי חמד ללמוד תורה בהקלויז הגדולה דק' טארנא, ורובם היו מבני עניים, ובחורי הקלויז המקומיים השתדלו בעדם לכלכלם ולנהלם בלחם, עסקתי גם אני עם עוד א' מחברי בצדקה וגמ"ח, לאסוף ולקבץ מעות בעד "בני הישיבה" העניים, שבאמת המיתו א"ע [את עצמם] באהל תורה. ואהבתם לתורה היתה כה עזה, עד שלמרות שגם הפת במלח ומים במשורה ועל ספסלי הקלויז ישנו, היו בדאגה בבוז וחרפה, בכל זאת נטו שכמם לסבול הכל בדומיה, ובלבד שיזכו לתורה. דבר שלא ישיג כעת בן הדור הזה ולא יבין זאת בשום אופן.

ועוד יפלא הפלא ופלא על עשירי וגבירי הקלויז הגדולה שהיו בעת ההיא, גבירים ת"ח בעלי צדקה וגמ"ח, חסידים ויראי ה', שהרבה פזרו לצדקה להחזקת הבחורים העניים "בחורי הישיבה", ולא עלתה על דעתם אז לעשות סדר ומשטר למען לפרנס אותם בכבוד ולא בביזוי, או לדאוג בעדם שיהיה להם מקום ללון ולא יצטרכו לישן על ספסלי הקלויז. ומי יוכל כעת להבין את זאת?!

[61] על הרב אברהם אבלי שנור ראו מאורי גליציה, ה, עמ' 372-374.

[62] ישיבה זו נוסדה בתחילת שנת תרס"ו (שלהי 1905) על ידי הרב דניאל שטרנפלד, שהקים אחר כך ישיבות גם בקרָט, בצ'רנוביץ ובערים נוספות ברחבי גליציה ובוקובינה. ראו מונדשיין, הצופה לדורו (לעיל הערה 1), עמ' 56-57; מאורי גליציה, ה, עמ' 230.

[63] על הרב אריה ליב איש הורביץ מסטניסלב ראו מאורי גליציה, ב, עמ' 179-190. ההספד שנשא עליו הרב קמלהר, ועוד מתורתו ומתולדותיו, נדפסו בספר גבורת ארי, לבוב תר"ע. ראו גם הצופה לדורו, שם, עמ' 77-78.

[64] על התייסדות הישיבה וכהונתו של הרב קמלהר בה, וכן על תקופת המלחמה והבריחה מסטניסלב, ראו הצופה לדורו, שם, עמ' 58 ואילך.

[65] על הרב שלום מרדכי שבדרון ראו מאורי גליציה, ה, עמ' 14-38 (על ייסוד הישיבה – עמ' 19); ו, עמ' 1189-1188.

- [66] לפנינו חלוקה ששמעתי עליה גם מפיו של הסופר המנוח יוסל בירשטיין, שתיאר לפי תומו את אנשי עירו, שנחלקו ל'חסידים', המה העשירים והנכבדים שהיו נוסעים אל הרבי, ול'בעלי-בתים', האנשים הפשוטים שלא היה להם בעולםם אלא עמלם ויגיעם להביא לחם לפי הטף.
- [67] על האדמו"ר ר' שלמה הלברשטם ראו מאורי גליציה, ב, עמ' 542-546 (על ייסוד הישיבה – עמ' 544). עליו ועל הישיבה (וההתנגדות לה מצד 'הרבה מנכדי צאנז ודזיקוב') סיפר גם האדמו"ר ר' נפתלי צבי מבובוב: בית צדיקים יעמוד, ברוקלין תשס"ד, עמ' כט ואילך. ראו גם מאיר וונדר, 'הישיבות בגליציה', מוריה יח, רז-רח (תשנ"ב), עמ' צה-ק; סילבר, ישיבות (לעיל הערה 57).
- [68] ברכות מח ע"א. כלומר, איכותו של הפרי נודעת כבר מתחילת גידולו.
- [69] עליו ראו מאורי גליציה, א, עמ' 227-230; ו, עמ' 101-104.
- [70] עליו ראו שם, א, 230-238; ו, עמ' 104-105. נפטר בשנת תרצ"ה.
- [71] הרב ר' יוסף אנגל נשא אישה מבנדין, והרב ר' שמואל – אישה מבילגוריי.
- [72] על פי לשון הגמרא בקידושין כב ע"ב לגבי קניית נכסים מסוימים.
- [73] סוטה מט ע"ב במשנה.
- [74] נראה שלנושא זה ייעד הרב קמלהר את הפרק 'קדושה ומלכות' (שתחילתו – חסרת ההמשך – מובאת להלן), המבוסס על דברי רז"ל 'ולמה הקב"ה אוהב צדיקים? שאינם נחלה, אינם משפחה'.
- [75] מרמז לדברי הגמרא בכתובות קה ע"ב על תלמיד חכם שבני עירו שונאים אותו.
- [76] דפים שהיו מונחים לצדה של המחברת 'בחי' דכל בית ישראל'.
- [77] בספר בית אהרן לא מצאתי ציטוט כזה.
- [78] ראו עליו מאורי גליציה, ב, עמ' 786-789; ו, עמ' 635.
- [79] על האדמו"ר ר' מרדכי שרגא פיביש פרידמן ראו שם, ד, עמ' 215-217; ו, עמ' 1028.
- [80] על האדמו"ר ר' דוד משה פרידמן ראו שם, ד, עמ' 166-169; ו, עמ' 1018-1019.
- [81] הובילו את כליהם (מלבושיהם) לבית המרחץ (על פי עירובין כז ע"ב).
- [82] שבת פג ע"ב.
- [83] לעיל הוא לנכון: 'אמרי הצבי'.
- [84] ראו עליו מאורי גליציה, ד, עמ' 439-440; ו, עמ' 1072.
- [85] על הרב ישראל איסר יונה איזנברג ראו שם, א, עמ' 112-113; ו, עמ' 58-59.
- [86] עליו ראו שם, ו, עמ' 34.
- [87] על הרב דב בעריש שיליה ראו שם, ה, עמ' 234.
- [88] ראו שם, ד, עמ' 398-399; ו, עמ' 1062.
- [89] על הרב אברהם יהודה אורשיצר ראו שם, א, עמ' 79-80; ו, עמ' 47.
- [90] עליו ראו שם, ד, עמ' 439-440; ו, עמ' 1072.

[91] ראו עליו שם, א, עמ' 635; ו, עמ' 303.

[92] על הרב ישכר דובריש הלוי פטישמכר ראו שם, ד, עמ' 35.

[93] עליו ראו שם, ד, עמ' 702; ו, עמ' 1122.

[94] עליו ראו שם, ה, עמ' 259.

[95] ראו שם, ה, עמ' 254-255.

[96] ראו שם, ב, עמ' 940.

[97] ראו שם, ה, עמ' 381.

[98] כך מסופר על ר' חיים מצאנז, שבשבת הגדול היה מקדים את תפילתו, טרם יזהמו הרבנים את האוויר בדרשותיהם (הגדת דברי חיים השלם, ברוקלין תשנ"ד, עמ' קלח). על מעשי תועבה של דרשנים התריעו עוד בשנים קדמוניות: 'אנשים בלתי הגונים מתלבשים בטלית שאינו שלהם ובחלוקה דרבנן לדרוש ברבים ולהורות ולהבדיל, ובקרבו ישים אורבו, מלא מרמה ותוך שבע תועבות בלבו... רבים שהיו שנתפשו בבתי זונות ובתי מש[ת]אות ויתר חילולים רבים שאין הדעת סובל ואין להעלות על הספר' (שמעון דובנוב [עורך], פנקס מדינת ליטא, ברלין תרפ"ה, עמ' 17, אות פח; משנת שפ"ג). ראו עוד יהושע מונדשיין, 'הדרוש הדרש והמדרש, דרשות ודרשנים', פרדס חב"ד 3 (תשנ"ז), עמ' 75 ואילך.